تافی کوڕێنیم

پەزیشک[1] پێی گوتم: بخوێنیت دەمریت!

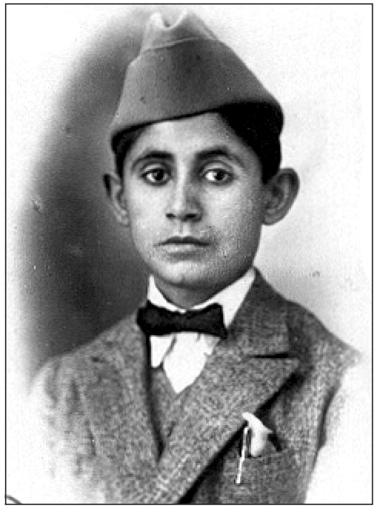

تا توانیم لە (سلێمانی) جیا ببمەوە و بگەمە خوێندنگای دووەمین (ثانوي) لە بەغدا، زۆر گیروگرفتم هاتەبەر. باوکم حەزی دەکرد بچمە بەغداد، بۆ ئەوەی تێبگەم و پێبگەم و شارەزاببم. بەڵام دایکم دەپاڕایەوە و هەوڵی دەدا کە نەچمە بەغدا. هەندێک خزمی خراپیش چاویان بەرایی نەدەدا[2] کە من پێش کوڕەکانیان بکەوم، ئەوانیش فڕوفێڵیان دەکرد بۆ ئەوەی نەچمە بەغدا بۆ خوێندن. بەڵام من، بڕیارم دا بچمە بەغدا و، چوویشم! ئەو دەمە کز و لاواز و کورتەبنە بووم. کێشانەم بەجلوبەرگیشەوە (٣٦)سی و شەش کیلۆ گرام بوو! حەزم دەکرد منیش وەک هاوڕێکانم کەڵەگەت و بەهێز و قەڵەو ببم! بەو بیرەی کە پەزیشکێکی شارەزا ڕێگام پیشان بدات بۆ تەندروستی و قەڵەوی و کەڵەگەت بوون، چوومە لای یەکێکیان. پێی گوتم: «تۆ بەرگەی خوێندن ناگریت. ئەگەر بخوێنی تا ساڵێکی تر دەمریت!؟ ئەگەر دەتەوێ تەندروست و قەڵەو و کەڵەگەت بیت، پێویستە واز لە خوێندن بهێنیت!»

ویستم لە بەغدا بچمە (خانووی مامۆستایان: دار المعلمين)ەوە. گوتیان: «تەمەنت لە شانزە ساڵ کەمترە ناتوانین وەرتبگرین!» گەلێک هەوڵم دا بچمە ئەوێ. بەڵام سەری نەگرت. بەتەنیشت ئەویشەوە خزمەکانی بەغدا، سەریان کردە سەرم، نەیانهێشت بچمە ئەوێ، خستمیانە (خوێندگای دووەمینی بنکەیی: الثانوية المركزية)وە. لە ماڵی خاڵێکمدا دەمخوارد و دەنوستم. لەگەڵ ئەوەیشدا کە ماڵی خاڵم و خزمەکانی ترم لە ماڵی خۆمان زۆرتر دڵیان ڕادەگرتم و، بەکەڵکم دەهاتن، کە تا دەمێنم چاکەیان لەبیر ناچێتەوە، بەڵام من ئەم ئەنجامەم پێ خۆش نەبوو! بێجگە لەوەی کە شەرمن بووم، هەستیشم بەگرانی باری چاکەی ئەوان دەکرد. دەترسام لەوەی ئەو چاکەیەم پێ نەدرێتەوە. هەروەها هەستم بەکزی و هەژاری و بێ دەسەڵاتی خۆیشمان دەکرد. خۆم لە بەندیخانەیەکی ڕۆژگاردا دەدی! کە شەوێ نوستم لێفەکەم کێشا بەسەر خۆمدا و بەدزییەوە دەگریام، تا خەو بردمیەوە بۆ بەیانی!...

(١) پەزیشک: پزیشک

(٢) بەرایی نەدەهات.

گەشتی پێنجوین
لە ساڵی ١٩٣٠دا

ڕێککەوتن ١٩٣٠/٧/٢٥

دەمێک بوو، بەئاواتی گەشتی پێنجوینەوە بووم. چونکە «پێنجوین» پارچەیەکە لە (کوردستان)ی خۆشەویست. نیشتمانمە وەکو سلێمانی. ئاو و با و چاوئەنداز و باخ و باخاتێکی هەیە، لەهی هەرە شوێنە ناودارەکانی کوردستان ئەژمێررێ. چونکە کوردی تیایە و، هەموویش بەزمانی (کوردی) قسە ئەکەن.

جا من چۆن نەدەچوومە (پێنجوین) کە ئەم هەموو شتانەی هەبێ و، جێگایەکیش بێ، شێری گەورە، (شێخ مەحموود)، دامەزرێنەری (فەرمانڕەوایی کوردستانی خواروو)ی تێدابێ. وایش هەڵکەوتبێ کە هەموو فەرمانڕەوا دوژمنەکان بەکورد، بەپەرۆشەوە بن بۆی... بەڵێ دەبوو بچوومایە (پێنجوین). چونکە خوێندنگا داخرابوو. نۆرەی پشوو بوو. لەشیشم لاواز بووبوو. دەبوو گیانم ببووژێنمەوە و، لەشیشم بەتین بکەمەوە، تا بتوانم لە پێناو پێشکەوتنی نیشتمانەکەما بەختیان بکەم.

لەگەڵ هاوڕێ و خزمێکما (نوری ئەفەندی حاجی ساڵح ئاغا)، کەمەری ڕۆیشتنمان بەست. بەپیاوەتی ئەوەوە دوو ئەسپی کرێ گرتەمان دەستکەوت. ئەسپەکان هەرچەند تڕوتفاقەکانیان نەختێ شڕوپڕ بوون، بەڵام لە ڕەوتا خۆشڕەو بوون. دەستێ جلی کوردی جوانم هەبوو، لەبەرم کرد، کاڵەیەکی نایابیشم لە هاوڕێیەکی خۆشەویستی کۆییەوە بەدیاری بۆ هاتبوو، لەپێم کرد. وێنەگر (فۆتۆگراف)ێکی باشیشم هەبوو هەندێ کەلوپەلم بۆ کڕی و هەڵم گرت. چەقۆیەکی هەورامیشم هەبوو خستمە گیرفانمەوە. هەگبەکەیشم دابەست بەپاشکۆی ئەسپەکەمدا. لە پاش ئەمەی لە نان و چای خواردنی بەیانی بوومەوە، هەردوو دەستی سەروەرانی خۆم، باوکم و دایکم ماچ کرد و، سواری بارگیرەکەم بووم و کەوتمە ڕێگا. هەر بەغار ڕۆیشتم هەتا گەیشتمە بەرماڵی (نوری ئەفەندی)ی هاوڕێم.

(نوری ئەفەندی)یش لەخۆ کۆکردنەوەدا بوو. دەمێک بوو کاروانەکە بەجێی هێشتبووین. دامان لە ئاوزەنگی و غارمان کرد بەڕێگای گۆیژەدا. نەوەستاینەوە تا لەوانیشمان تێپەڕکرد. گەیشتینە چایخانەکەی شاخی (گۆیژە). لەوێ دابەزین. کە تەماشامان کرد کاروانێکی تریش لەوێ دابەزیبوو. ئەسپەکانمان بەگوێسوانەی چایخانەکەوە بەستەوە. هاتینە ناوەوە، دانیشتین. بەڵام چیمان دی؟... دیمان دوو سێ کووپەی گەورە کە لە گڵی سوور دروست کرابوون، دانرابوون لە ناوەڕاستی چایخانەکەدا. یەکێکیان هەر بۆ ئەوە دانرابوو، کە لە تەنەکەی پاک و خاوێندا ئاوی لەو کانییە دوورەوە بۆ بهێنن کە کەوتووەتە دامێنی شاخەکەوە. لەو چایخانە چۆڵەوانییەدا، تەختی دانیشتنی وەها دانرابوو، کە لە هی چایخانە ناوەنجییەکانی سلێمانی کەمتر نەبوون. لە کاتێکا چای هێنەرەکە، چایەکەی بۆ دەخستینە سەر مێزێکی باڵا بەرز، شنەی بای بەیان دەهات و گیانی دەکردینەوە بەبەردا. شاری «سلێمانی»یش وەکو

تاقە سێوێک، لە دوورەوە دەرکەوت، کە بەمێخەک نیگارڕێژ کرابێ. تا رایەکی زێڕینی تیشکی ڕۆژیش تەوقە سەر و لق و پۆپی دارەکانی چیاکە و مێرگ و مێرغوزارەکانی سەر شاخەکەی داپۆشیبوو. بەرچاییمان خوارد و بەسەر شاخەکەدا بەئەسپەکانمانەوە هەڵگەڕاین. لە پاشا کەوتینە خواری و لێژاییەکەوە، بەباریکە ڕێیەکدا تێپەڕمان کرد. پاشان کەوتینە کۆسپاییەکەوە، بەئاسانی پیادا ڕابوردین. دیسانەوە هەڵگەڕاینەوە بەناو ئەو هەموو بەردەڵانییەدا، کە ئیتر شاخەکە بەتەرحێکی وای لێ هات بەگران دەمانتوانی بچین بەڕێوە، لەسەر ئامۆژگاری باوکم، هەتا لەوسەر بەرەو خوارییە بووینەوە سواری ئەسپ نەبووم. ئەسپەکەم بەدەسەمەوە ڕائەکێشا. منیش گیرفانم پڕ کردبوو لە نوقوڵ و دەنکە کوولەکە. هەر بەڕێگاوە قسەمان دەکرد و، دەنک دەنک، لەگەڵ هاوڕێکەما لێمان دەخواردن، کەوتینەوە دەشتایی. لە دوورەوە بێستانێکمان دی. بەغار چووینە ناوەوە کە پرسیارمان کرد هیچ شتێکی پێ نەگەیشتبوو. ئیتر بەشاخەکەدا هەڵگەڕاین، تا چووینە سەر کانییەک. ئاوەکەی گەلێ ساردبوو. خۆمان و ئەسپەکانمان تێر و پڕ ئاومان خواردەوە. کەچی لەپێش ئەمەیشدا، لە چایخانەکەی (بناویلە) لامان دابوو و، ئاویشمان خواردبووەوە. لە پاش ئەمەی چەند خوار و ژوورێکمان کرد هەستمان بەماندووبوونێکی تەواو کرد. هەر خوا خوای ئەوەمان بوو، بگەینە جێیەک و لابدەین، تا تێر ئاو بخۆینەوە و بحەسێینەوە. هەر ئەوەندەمان زانی لەسەر تەوقە سەری شاخێک چایخانەیەکمان بەدی کرد. گەیشتینێ و لامان دا. بەرکوڵێکمان بۆ کرد. لەوێ گەلێک خەڵکی سلێمانی لێ بوو. هەموومان دەناسین. تەنانەت (نوری ئەفەندی) لادێییەکانیشی ئەناسی. چایی بۆ یەکێکیان کڕی. دەستیان کرد بەقسەکردن و ڕابواردن. کابرا دەستی کرد بەپیاهەڵدان (مدح) بەباپیری (نوری)دا ئیتر هیچ قسەی پێ نەما بیکا، ئەمە نەبێ، کە هەموومانی پێ هێنایە پێکەنین. گوتی: «بەخوا باپیری خوالێخۆشبووی نێرگەلەکێشێکی باش بوو!» ڕۆیشتین ئەوەندەمان پێ نەچوو کەوتینە سەر تەوقە سەری شاخێک کە پان و فراوان بوو. ئۆتۆمبیل بەئاسانی پیا دەڕۆیشت. (نوری ئەفەندی) پەنجەی درێژ کرد. لە دامێنی شاخەکە، لەناو دۆڵ و چاڵاییەکی قووڵدا دێییەکی جوانکیلانەی پیشان دام. هەر چوار لای بەباخ و ڕەز و داری چنار و شۆڕەبی تەنرابوو. گوتی ئەمە دێی (نۆدێ)یە. دێی (شێخ مارف). باوکی (کاک ئەحمەدی شێخ)ی ناودار، کە بەڕەنجدانی لە پێناو چاکەی (کوردەواری)دا بەناوبانگە. گەلێ باسی ئەوێی بۆ گێڕامەوە. لە پاشا بایەکی فێنک بەسەرماندا کشەی کرد. منیش دەستم کرد بەگۆرانی گوتن. دڵی هاوڕێکەمم بەوە خۆش کرد. ئێمە لە کاروانەکە گەلێک پێشکەوتبووین. تینوێتییش زۆری لێ سەندبووین. جڵەوی ئەسپەکانمان کێشایەوە و جگەرەکێشێک وەستاین، هەتا ئەوانیش هاتن. ئاومان لێ سەندن. خواردمانەوە. ئینجا هەر چوارمان بەناو ئەو دۆڵ و شاخە بەردەڵانییەدا بەگۆرانی وتن و قسەکردن و ترێ و تروزی خواردن کاتمان ڕابوارد. دێی (چنگیان)یشمان لەوبەری شاخەکەوە، لە دوورەوە بەدی کرد: ئیتر هەر ڕۆیشتین هەتا گەیشتینە سەر چەم و ئاوێکی گەورە. بایەکی گەرمی ناخۆش بەسەرماندا تێپەڕی. چەند ماڵ و کۆچێکمان لەژێر دارە بەڕووەکاندا چاو پێ کەوت. لای ئەوان لامان دا. هەتا بەری بەیان ماینەوە. کە یەکسەر ڕوومان کردە (پێنجوین).

چەمی وڵیاوا

گەیشتینە ناو چەمەکە. لە پڕ کابرایەکی لادێییمان پێ گەیشت. ڕێ بەستی چەمەکەی کردبوو. خەریکی ماسی گرتن بوو. سەبەتەیەک و ساچێکی بەدەستەوە بوو. کە ئێمەی دی هەردووگیانی فڕێ دا و هەرای کردە ناو ئاوەکەوە، دەستم ماچ بکات. وای دەزانی من (شێخ لەتیفی کوڕی شێخ مەحموود)م. بەڵام، من بەگاڵتەوە پێم گوت: «شێخ لەتیف نیم. بەڵام خزمی شێخ مەحموودم». هەتا هاتە نزیکی ئەسپەکەمەوە ورتەم نەکرد. بەڵام خۆم بۆ نەگیرا، ئەو بەندەکی و ڕەنجبەرێتییەی لێ پەسەند بکەم، لە پڕ دەرم بڕی، گوتم: «شێخ نیم مامەگیان». ئیتر ئەویش بەپێکەنینێکەوە گەڕایەوە.

چووین لە بن دارەکەدا، ئەسپەکانمان بەستەوە. چاییمان سازکرد. هەندێ ئاوی ساردمان نۆشی. دەستمان کرد بەخۆرشتی خۆش خواردن... ڕاکشاین، بنووین. هێشتا تەواو چاومان گەرم نەکردبوو، لە دەنگە دەنگی کاروانەکان و زرنگە زرنگی زەنگوڵەی ئێستر و بارگیرەکان خەبەرمان بووەوە. کە تەماشامان کرد، ئەوا کۆمەڵێکی گەورەی کاروانەکان و خەڵکی سلێمانی چاییان لێ دەم کردووە و، بەئارەزوویەکی تەواوەوە نانی پێوە دەخۆن، بەدەم ئەویشەوە قسە ئەکەن.

من وام ئەهاتە پێش چاو، کە لە سایەی ئەم کاروانانە گەلێ بەکەیف و خۆشییەوە ڕادەبوێرین. چونکە لە ژمارە نەدەهاتن. کەچی ماندوێتی ڕێگا بەتەرحێکی لێ کردبوون ئێمەیشیان بڕست بڕاوکرد، نەمان دەزانی چۆن ڕابوێرین... کات بووە ساتی نۆهەم[1].

من و نوری هاوڕێم، بەرگی مەلەکردنمان پۆشی و لە تاو هاڵاوی گەرما، تێر و پڕ لەناو ئەو چەمە خۆشەدا مەلەمان کرد. ئینجا خۆمان پۆشتە کردەوە و ڕووبەڕووی کانی و مەرەزەیەکی دوور ڕۆیشتین. بەناو دەشتێکی فراواندا ڕێگامان بڕی. گەیشتینە بەرمەرەزەیەک، کە لە کاتی گەشیدا بوو. تیشکی ڕۆژ دوو هێندەی جوان کردبوو. لەوبەری ڕێگاکەیشەوە زەوییەکی پان و درێژ بە تووتن چێنرابوو. ڕەنگە ئەتڵەسییەکەی لەبەر تیشکی ڕۆژ دەبریسکایەوە. هەروەکو دەسکەگوڵێ کە بەگەڵای ترنجۆک پێچرابێ، کۆمەڵێ کیژ و ئافرەتی جلک ئاڵ، لەگەڵ مێرد و باوکیاندا خەریکی بژار بوون، ناو دووکانە تووتنەکانیان ڕازاندبووەوە. بەڵێ وابوو: ژن و پیاو، بەیەکەوە تێدەکۆشان، ماڵەکەیان ئاوا بکەنەوە، منداڵەکانیان، واتا کوڕ و کچەکانیان بحەسێننەوە.

ئای ئەوە چ تەماشاگایەکی جوان بوو!؟. بەڵام چیمان بکردایە؟ تێنوێتی زمانی شکاندبووین. بەناچاری لەگەڵ هاوڕێکەمدا ڕوومان کردە شاخەکە، کە لادێییەکان ناردیانین بۆ کن کانییەکی سازگار. لێمان دا ڕۆیشتین گەیشتینە کن کابرایەکی تووتنەوان. پرسیارمان لێ کرد. وتی: لێرە نییە، لەو لاوەیە. ئێمەیش هەر ڕۆیشتین، هەتا گەیشتینە ناو دۆڵێکی تەسک لەناو دوو شاخدا. بەڕێگایەکی باریکەلەی سەختەلانی و، سەر بەرەو ژوور و سەر بەروخوارەدا، چەند سەد هەنگاوێکمان بەو قەد پاڵەدا بڕی. وامان لێ هات بڕستمان بڕا و هیوامان نەما. ئەوەندەی نەمابوو زمانمان بشکێ، لە پڕ جۆگەلەکی

(١) لێرەدا مەبەس کاتی کوردییە، نەک فەرەنگی.

تەسکەلانەمان هاتە پێش چاو. وەک درزێک وا بوو، بەڕووی شاخەکەوە. کە سەرنجمان دا ئەو کانییە بوو کە سێ چارەکە سات بوو، دوو بەدوو بۆی دەڕۆیشتین. چیمان دی؟! کانییەکمان دی، ئەوەندە سارد، ئەوەندە سازگار، هەموو ئێش و ئازارێک، هەموو ناخۆشییەکی ڕابواردنی سەر چەم و ماندوویێتی ڕێگاکەی لەبیر بردینەوە. هەرچەندە کانییەکە یەجگار تەسک و سەربەرەوخوار و لێژ بوو، هەرچەندە ئەوەندە جێی دانیشتنمان نەبوو، کە بەئاسانی تیا، دابنیشین، بەڵام ئەو چیمەن و نزارە، ئەو سێبەری لالەزارە، ئەو شنەی شەماڵە، ئاوە ساردەکەیشی کە بەلاوە بوو، وای لێ کردبووین، دەستمان بەئەژنۆدا ئەدا، هەناسەمان هەڵدەکێشا، کە لە بەیانییەوە لەوێدا نەبووین، تا زۆرتر شادمان ببین... هەندێ ئاومان خواردەوە، بەڵام لە ئەندازەی خۆمان زۆرتر بوو... پشوویەکی شادمانیمان دا. هەرچی وردە شیرینییەکمان پێ هەبوو، بەکەیفەوە دامان کرماند. ئەوەندەمان پێ خۆش بوو، بەخۆمان نەزانی، کاتێکمان زانی ئێوارە داهات!... ڕۆژ کەوتە کێوان، لە کەلەوە نزا خوازی لێ کردین.

وە نەبوو بێ تاریکی بگەیشتینایەوە هەوار. بەڵام ڕۆژی ڕووخۆش نەیهێشت بکەوینە بێ ڕۆژییەوە، خۆی لە پشت کێوانە، چرایەکی سووری بۆ هەڵ کردین. تیشکی دەهاوێشت. پەڵە هەورەکانی بەڕەنگاوڕەنگ، زەرد و سوور زێڕین کردبوو، لەلایەکەوە بەڕیز هەموو تەرحە گیاندار و دڕندەیەکی لێ دروست کردبوو، لەلایەکی تریشەوە دەتگوت بەهارە و شایییە، بەگەردنی یاقیقین و سەر و پۆتەڵاکی زێڕینەوە، کیژە کوردن و ڕەشبەڵەک و هەڵپەڕکێ دەکەن، لە خۆشی هاتنی جەژنی نەورۆزی پیرۆز.

گەیشتینەوە هەوار، لەناو ئەو هەموو چیمەن و لالەزارەدا، لەناو ئەو بای شەماڵەدا، ئاوێکمان هاتەبەر. چەمەکە بوو، کە بەناوی دەربەندەکەی (وڵیاوا)دا دەهاتە دەرەوە، بەسەر ئەو بەردانەدا تافە تافی ئەکرد، بەناو ئەو دارانەدا هاژە هاژی ئەکرد. ئەویش وەک ئاوێنە، وێنەی ئەو پەڵە هەورە ژەنگارانە و ئەو ئاسمانە گەورەیەی، بەڕەنگە شینەکەیەوە، هەروەها وێنەی ئەو گەڵا و ئەو دار و درەختانەی ئەنواند. دەتگوت ئاوێنەیە و وێنەی ئەو چاوئەندازانەمان بۆ ئەنوێنێ، کە تۆزێ لەوەپێش پێی شاد و دڵگوشاد بووبووین. پەڕینەوە. هێشتا نەگەیشتبووینە سەر هەوارەکە، کابرایەک هات، سێ ماسی بۆ هێنابووین. لێمان وەرگرت. بەدڵێکی خۆشەوە برژاندمان. ئۆخەی! چەندە بەچێژبوو! هەرگیز ئەو خۆشییەم لەبیر ناچێتەوە. کە نانمان خوارد. بێجگە لە ماسییەکان شفتەیشمان پێ بوو. چاییشمان لێ نابوو. بێ تۆ ناخۆش، خۆشییەکی زۆرمان لێ چێشتن. ئێستەش چێشکەیان لە ژێر دانماندایە!... کە نان خورا، بێدەنگی هەموو لایەکی داگیر کرد. چونکە ماندووبوون و ئەیان ویست بەیانی، لە خەو زوو هەڵسن، زۆری پێ نەچوو خەویان لێ کەوت. کەس ئەو بێدەنگییەی تێک نەئەدا من و (نوری ئەفەندی) و کاروانەوانەکەمان نەبێ. لە پڕ وتم: «ئۆخەی! ئێستا من خۆم لە خۆشییەکی بێ ئەندازەدا ئەبینم. کاشکی هەر وام ڕابواردایە. بەڵام خۆزگە، لەسەری ئەو کەلەوە –دەستم بۆیان درێژکرد، کەلی ڕۆژئاوای (وڵیاوا)م پیشان دان– ئەلەکتریکێک دەبوو، ئەوەندەی تر ئێرەی نەشئە پەخشان بکردایە!... ئاخ، ئێرە، چ جێگەیەکی خۆش دەبوو ئەو حەلە...!؟». کاروانەوانەکەمان پێکەنی. (نوری ئەفەندی)یش بەتەوسێکەوە گوتی: «بۆچی. دەشێ، ڕاست دەکەی بەخوا زۆر جوان دەبوو!»... بەڵام ئەو ئەم قسەیەی هێشتا تەواو نەکردبوو، هەر ڕووم لە کەلەکە بوو، بەقاییم دەستم کێشا بەسەر شانی (نوری)دا و ڕوویشم وەرگێڕا بۆ

سەر شاخەکە!... بەڵێ ڕاستە، ئەم ئەو ئەلەکتریکەی من دەمویست بیبینێ، نەی دی... بەڵام ئەلەکتریکێکی وای دی کە بێ کۆڵەکە وەستابوو. بەبێ تەل و دەرمان ئەچریسکایەوە. بێ تەقە و چرکە، دەجریوایەوە. ئەویش شتێک بوو خوا نەبێ کەس نەیناردبوو. یەزدانیش نەبێ لە دەستی کەس نەدەهات بینێرێ. ئەویش ئەستێرە گەشەیەک بوو، هەر وەک خوای گەورە بۆ دەرخستنی ڕاستی قسەکەی من، یاخود بۆ هێنانە دی ئاواتەکەی من ناردبێتی وا بوو. ئەستێرەکە لەو دیو شاخەکەوە بەناز و جیازێکەوە هەڵدەهات. بەرە بەرە سەرکەوت، تا هاتە ئەو شوێنەی، کە بەئارەزووی دڵی من هەزار ئەوەندە زۆرتر چاوئەندازەکەی ڕەنگین کرد!. شەوی پێشوو کەم نووستبوین. لەبەر ئەوە پێخەفمان لێ ڕاکێشا و خۆمان بێدەنگکرد، نوستین، تا ساتی هەشت و نیوی شەو.

بۆ پێنجوین ١٩٣٠/٧/٢٦

هەرچەندە ئەو شەوە هەموو لایەکمان، بەئاخوڕی بارگیر چوار لامان گیرابوو، نە سەرین هەبوو، نە دۆشەک لەسەری بنووین. تەنیا لەسەر مەوجێک و، بەمەوجێک، بەجلەکانمانەوە نوستین. بەڵام لەبەر ماندوویێتی ڕێگا و خۆشکردنی بایەکە خەوێکی خۆش و ئاسانمان لێ کەوت. بەخۆمان نەزانی، تا بەیانی بەزۆر خەبەریان کردینەوە. کە هەستاین، ئەسپەکان ئامادەکرابوون... باریش ڕێک خرابوو... هێشتا تاریک و ڕوون بوو، دەستمان کرد بەڕۆیین. بەسەر شاخەکەدا سەرکەوتین. کەوتینە ناو بەردەڵانییەکەوە. لەبەر تاریکیش، گەلێک جار ئەسپەکانمان هەڵئەنگوتن. نزیکی سات و نیوێک بەو تەرحە ڕۆیشتین هەتا دەمە و هەتاو کەوتین کەوتینە ناو دەشتاییییەکەوە کە کانییەکی ساردی لە ناوەڕاست بوو.

چەند بەردە نوێژێک بەلایا چەسپ کرابوو، بۆ نوێژکردن. بەهەر چوارلای کانییەکەیشدا بێستانی کاڵەک و ترۆزی بەرهەم هێنرابوو. لە دوور کانییەکەیشەوە، چایخانەیەکی بچووک هەبوو. بەسەر چەمێکی قووڵدا ئەیڕوانی کە ئاوێکی جوانی بەناودا دەڕۆیشت. لەوبەریشەوە، لە دوور لە سەربانێک دێیەکی بچووک هەبوو. (زەڵان)یان پێ ئەگوت. ئەمە ئەو (زەڵان)ە بوو، کە بەئاروو (خەیار) بەناوبانگە. لەوێ لامان دا. دەستمان کرد بەدەم و چاو شتن. ئینجا دەستمان کرد بەچای خواردنەوە. بەڵام ئەوەندە زۆربووین، چایمان بەئاسانی بەرنەکەوت. ناچار خۆرشتەکەمان بەکاڵەک و ترۆزییەوە خوارد!... کاتێ ئێمە لەوە دابووین، جار بەجارێ ئاوڕم ئەدایەوە. چاوم بەچاوئەندازی شاخەکە ئەکەوت، کە تەوقە سەرەکەی زێڕبەندی تیشکی ڕۆژ بووبوو. تیشکەکەی لەناو ئاوەکەی ئەدا. شنەشنی دار و درەختەکەی لەناودا دیاربوو. کزەبایەکی خۆشیش وەک سۆزی بەهاران، جار بەجارێک ئەهات بەسەرما، کەیفی پێ ئەسەندم، نەشەی پێ پەیدا ئەکردم...

لێمان دا ڕۆیشتین، ڕێگامان کەوتە خۆشانی. بەم لاو بەولاماندا وەکو شەقامەکانی شارە پێشکەوتووەکان، دارودرەخت ڕوابوو، هەتاو بەئاستەم لێی ئەداین. هیچ ئازارێکمان لەم ڕێگایە نەچێشت هەتا گەیشتینە ناو چڕە دارستانێکەوە، کە ئەو دەمە هەشت سات بوو بەڕێگاوە بووین. سەرەوەی سەرگردەکە بوو، کە ئێمەی پیا دەڕۆیشتین. خوارەوەیشی پڕبوو لە هەزاران جۆر داری زلە، زلە، تووترک، داری بەردار، کە جێگای دڕندەی کێوان بوو، وەک ورچ و پڵنگ. ئەوە شاخی (تارییەر) بوو،

کە بەسەختی و بڵندی بەناوبانگە... بەسەر بەرەو ژوورەیەکی یەجگار ناخۆش و پێچ پێچۆکەدا سەرکەوتین، تا وامان لێ هات لە تەوقە سەری شاخەکەدا پەکمان کەوت. ئینجا بەزەییمان بەبارگیرەکانماندا هاتەوە. تۆزێ دابەزین. لەژێر داری دار بەڕوودا پشوویەکمان دا. ئیتر بایەکی شەماڵی فێنکمان هەناسە دا. هەر ئەوەندەمان زانی کوڕە کاروانەوانێکی پێنجوێنی پەیدابوو. چەمچە (شقارتە)یەکی لێ سەندین و بەڕاکردنێکەوە، بەپێ، بەو شاخە سەر بەرەو لێژەدا داگەڕایە خوارەوە، هەر بۆ ئەمەی چایەک بۆ ئێمە ساز بکات. ئێمەیش لەدوایەوە ڕۆیشتین. وامان دەزانی لە دامێنی شاخەکەوە کانی هەیە. کەچی هەر دەڕۆیشتین و نەی دەگەیشتینێ، هەتا هێزمان لێ بڕا. لە ئەسپەکان دابەزین بەپێ ڕۆیشتین. ئینجا بەپێیش ماندوو بووین. دووبارە سوار بووینەوە. کەوتینە ناو دەشتێکی گەرمەوە خەرمانێکی لێ بوو. دوو پیاو و ژنێک و کچێکی یەجگار جوان خەلەیان کۆ دەکردەوە. بەدەستی کچەکە دۆیەکی خۆشمان بۆ هات و خواردمانەوە. سێ چارەکە ساتێکی تریشمان بەسواری ڕابوارد. ئینجا گەیشتینە کانی (ئەمین بەگ)، کە لە کانییە هەرە سارد و سازگارەکانی پێنجوین دەژمێررێ. لەوێ دابەزین. پشوویەکمان دا. خۆرشتمان خوارد. چایی کوڕەکەمان نۆش کرد، ئینجا بەناو دەشتی کاکی بەکاکی (قزڵجە)دا ڕێمان بڕی. لە پاش ساتێک و چارەکێک گەیشتینە (پێنجوین) لە جێی سەربازەکان تێپەڕمان کرد. چووینە ماڵێکەوە کە بەرامبەر شاخەکە بوو. جێیەکی فێنک و خۆش و پڕ سەربەستی بوو.

پێنجوین ١٩٣٠/٧/٢٦

دێیەک بوو، بەڵکو شارێک، جوانکیلانە بوو. لە هەر چوار لاوە بەباخ و باخچەی ڕەنگین تەنرابوو. جێیەک بوو جگە لە جوانی، جگە لە ئاو و با خۆشی، جگە لە ڕازێنراوەیی بەچاوئەندازی جوان، بەگەورەیی شوێنی لە بەرچاو فەرمانڕەواییدا، بەشوێن سەختی بەو سێ شاخەوە کە دەورەیان دابوو: (کێوی ئەحمەد هاجەر، کێوی بەرکێو، گردی بلکیان)، وەک کلیلێک وا بوو کە کلۆمی (ئێران)ی پێ بکرێتەوە. بێجگە لەوە ئەگەر (پێنجوین) قاییم نەبوایە، چۆن (شێخ مەحموودی گەورە)، ئەو دەوروپشتەی ئەوی ئەکردە نیشتەجێی خۆی[١] ؟!.

(پێنجوین) پڕ بوو، لە کانی گەورە گەورەی ئاو سارد، بەڵام کاشکی ئاوەکەیان قورس نەبووایە. تەنانەت، کانییەکی تیا بوو، لەبەر قورسی ئاوەکەی، بەئاوەکەیان ئەگوت: (ئاوئاسن). بەڵام کانی

(١) کە لە سەرەتای ١٩٢٣ وە شێخ مەحموود نیازی پیسی ئینگلیزی بۆ دەرکەوت لە بەزۆر بەستنەوەی باشووری کوردستانەوە بەحکوومەتە عەرەبییەکەی بەغداوە و لە ٣ی مارتی ١٩٢٣ سلێمانی بۆردومان کرا، شێخ بەلەشکرەکەیەوە لە قەمچوغە و جاسەنەوە بەرەو شارباژێڕ و پێنجوین ڕۆیی تا دوایی لە ناوچەی پێنجوین جێگیربوو و کردیە بنکەی سەرەکی شۆڕشەکەی، دواجاریش ناچارکرا ڕێککەوتنەکەی پێنجوین لەگەڵ نوێنەرانی حکوومەتی بەغدا و بەچاودێری ئینگلیزەکان لە ١٩٢٧/٦/١٥ مۆر بکا، بەپێی ڕێککەوتنەکە چووە دێی (ۆڵەژێر) لە ئێران دانیشت، ئەو کاتەی مامۆستا ئەم گەشتەی کردووە شێخ لەو گوندەی سەر سنوور بووە و حکوومەت بۆ پێشگرتن لە هەر جموجۆڵێکی تازە هێزی سەربازی لە چوارتا و پێنجوین دانابوو.

(ئاوی حەیات) لە هەموویان ساردتر و شیرینتر بوو. لەم بەری دێیەکەوە کە گەڕەکی (بەرکێوان)یان پێ ئەگوت: کانی کەم هەبوو لەبەر ئەوە بەسەر شیوەکەدا جۆگەلەی داریان ڕایەڵ کردبوو، ئاویان پیا هێنابووە ئەم بەر. ئەو شاخەی کە یەجگار ئاوی هەبوو، (ئەحمەد هاجەر) بوو، کە کەوتبووە ڕۆژهەڵاتی (پێنجوین)ەوە، تەنانەت لە چەمێکی دوورەوە، لەبەر چاندن، بەم کردە بەرزەی شاخی (ئەحمەد هاجەر)ەدا، ئاویان ڕاپێچ کردبوو، جا هەر ئەو ئاوە زۆرە بوو کە (تافاو)ێکی گەورەی لە ناوەڕاستی شاخەکەدا دروست کردبوو، کە بەهۆی ئەوەوە تەماشاگاهی شاخەکە جوانتری لێ هاتبوو. هەروەها هەر ئەو ئاوەیش بوو، کە دەهاتە بەری (بەرکێوان) بۆ شینایی و بۆ با خەبەردارەکان، کە هەموو تەرحە درەختێک و سەوزاییەکی لێ کرابوو. لە دەستە ڕاستی (پێنجوین)یشەوە چەند گردێک هەبوون، سەر و خواریان باخ و باخچە بوو. بەئاوی سازگاری کانییەکان ئاو ئەدران. پڕ بوون لە میوە و سەوزەوات، وەک: هەڵووژە، سێو، هەرمێ، ترێ، قۆخ، قەیسی، شاتوو، توو، ئاروو، ترۆزی، شووتی و کاڵەک. پێنجوین دوو باخی زۆر گەورەی تیابوو: یەکێکیان (چوارباخ)، ئەوی تریشیان (بلکیان)یان پێ ئەگوت. ئاوی (بلکیان)یش ئەوەندە ساردبوو پیاو نەی ئەتوانی دەستی زۆر تیا ڕابگرێ. لە دوای ئەمانەیشەوە شاخێکی بڵند هەبوو. شاخی (کانی شەوقەت)یان پێ دەگوت. ئیتر ئەگەر تەماشای (پێنجوین) بکرایە، هیچ دەستە ڕاست و دەستە چەپی ماڵێکی نەئەبینرا کە بێ باخ و باخچە بووایە.

ئەگەر یەکێ لە دوورەوە بهاتایە (پێنجوین)، کوتوپڕ پێی دەگوت: گوندە. بەڵام کە ئەچووە ناوەوە و ڕێکوپێکی ماڵەکانی و، زۆری دانیشتووەکانی و، بازاڕ و دووکانەکانی و، سەرشۆرک و مزگەوتەکانی و، شێوەی ئاش و ئاودانی زەویەکانیانی ئەکەوتە بەرچاو، بەشارێکی زۆر ڕێکوپێکی دائەنا.

نزیکی پەنجا دووکان، کە هەموویان لە هاویندا وەک سابات وان، چوار چایخانە، قەیسەرییەک، سەرشۆرکێک کە ئێستە ڕووخاوە، چوار مزگەوتی گەورە کە لە هینەکانی سلێمانی کەمتر نەبوون، دووسەد و پەنجا خانووی دوو نهۆمی تیابوو. جا بەپێی ئەمانە، وا دیاربوو، کە (پێنجوین) حەلی خۆی لە ئێستا زۆرتر خەڵکی تیا بووە. چونکە وەک دانیشتوانی (پێنجوین) خۆیان ئەیانگێڕایەوە، ڕووسەکان لە شەڕی گەورەی جیهانی یەکەمدا وێرانیان کردبوو. ئێستا ژمارەی دانیشتوانی (١٢٠٠) کەس کەمتر نییە. هەموویان خاوەنی باخ و باخچە، یاخود کاروانن. یان بەبازرگانییەوە لەگەڵ ئێراندا خەریکن. مانگاکانی (پێنجوین) ڕەنگێکی زۆر سەیریان هەبوو. ناوەڕاستی پشتیان سپی، یاخود پەڵەی سپی تیابوو. لە ناوچەوانیشیاندا سێ سووچێکی سپی جوان هەبوو. هەر ئەتگوت ئەو مانگایانەن کە (مصری)یەکانی کۆن ئەیانپەرستن. هەروەها مەڕومالاتێکی بێ شوماریان هەبوو. قەڵەوبوون. گۆشتی سلێمانی، بەشی زۆری لە پێنجوینەوە دێ. چونکە پێنجوین لە کوێستانەکان ئەژمێررێ.

(حامد بەگی مەجید بەگی جاف) کە قائمقام بوو و لە هەڵەبجە دائەنیشت، خەریک بوو خانوو لە پێنجویندا دروست بکات. لەگەڵ (ئەحمەد بەگی عوسمان پاشای جاف)ی خزمیشیان خەریک بوون هەموو بازاڕی پێنجوین، کە لە ساڵی هوروژمی ڕووسەکانەوە ڕووخێنرابوو، لەگەڵ قەیسەرییەک و سەرشۆرکێکدا دروست بکەنەوە.

پێنجوین جێیەکی زۆر گەورەیە. دەشێ ڕێک بخرێ خوێندنگای بۆ بکرێتەوە. ئەوا ئەمساڵ خەریکن بۆی بکەنەوە ئێستاکە مەلایەک حوجرەی کردۆتەوە. (٢٢) شاگردی هەیە. وانە (درس)یان پێ ئەڵێ. بەڵام لەسەر شێوەی تازە نییە. لە شوێنێکی تردا لێی ئەدوێم.

(پێنجوین) بەچاوئەندازی جوان، کەم شوێن ئەیگاتێ. بەشێوەیەکی تێکڕایی ئاو و بایەکی باشیشی هەیە. پاشەڕۆژ، دەبێ بەهاوینگاە.چونکە ئەویش (لوبنان)ێکە بۆ خۆی و لەویش کەمتر نییە. ئێستە بنکەی لادێ (ناحیە)یە. سەرایەکی باشی تیا دروست کراوە. بە(١٥٠,٠٠٠) ڕوپیە تەواو بووە. لەسەر گردەکانیشی دوو بنکەی باڵباز دامەزرێنراوە.

***

جێگایەکی خۆشمان دەست کەوت. هەر ئەوەندەمان زانی (محەمەد عەلی ئەفەندی)ی برای هاوڕێکەم، هات، گەلێ قسەی خۆشمان کرد. نانمان خوارد، کەچی لە کانی (ئەمین بەگ)یش گەلێکمان خواردبوو. لە پاشا (میرزا مارف)، ژیرە پیاوی بەناوبانگیش هاتە لامان. لە دواییدا ئەوان ڕۆیشتن. ئێمەیش تۆزێ نوستین، چاوێکمان گەرم کرد و لەخەو هەڵساین. چووینە مزگەوتێ کە لە لای ماڵەکانەوە بوو. ڕێکوپێک و پاک و خاوێنمان هاتە پێش چاو. ئینجا ڕاستەوخۆ چووینە لای (نوری ئەفەندی عەزیز)، کە ئەو دەمە بەڵێندەرێک بوو لەوێ. لە دانیشتووانی سلێمانی بوو. گەلێ نازی گرتین. هەموو ناو بازاڕی گێڕاین. دێیەکەیشی تەواو پیشان داین. بردینیە ناو باخێکەوە. لەوێ هەندێ هەڵووژە و ئاروو و ترۆزی و شووتیان بۆ هێناین، خواردمان. گەڕاینەوە. لە پاش نانخواردنی ئێوارێ چووینە چایخانەکانی پێنجوین. یەجگار جوانم هاتنە پێش چاو. بەلۆکس و تەخت و ئاوازە (گرامەفۆن) ڕازێنرابوونەوە. هەموو چایچییەکان خەڵکی سلێمانی بوون. هەموویانم ناسییەوە. پاشان بەسایەی (نوری ئەفەندی)یەوە چووینە ناو (تەلخانە)[1]کەی پێنجوینەوە. لەوێ گوێمان لە ڕادیۆ گرت. هەرچەندە، هێشتا زوو بوو، بەڵام ساز و ئاوازی ڕووسیا و ئێران و هی هەڵپەڕکێی لەندەنمان بەپیانۆوە گوێ لێ بوو. حەزمان لە ساز و ئاوازی تورک ئەکرد. کەچی گوێمان کەوتە بەر وتار (خطبة)یێک لە بابەت بڕانەوەی شۆڕشی کوردەوە،[2] کە ئەو دەمە کوردەکانی تورکیا بۆ ئازادی کوردستان هەوڵیان ئەدا. ئیکە ئەوەندەی پێ نەچوو هاتینەوە ماڵەوە. نوستنێکی بێ ئەندێشە نوستین.

پێنجوین ١٩٣٠/٧/٢٧

ئەو ئێوارەیەی پێشوو بازاڕەکەمان باش نەدی. چونکە هەموو دووکانەکان داخرابوون. بەڵام کە بەیانی بەناویا گەڕاین، لە هەموو تەرحە کارگەرێکمان هاتە پێش چاو: ئاسنگەر، چەقۆ دروستکەر، ناڵبەند،

(١) تەلخانە: پۆستە و گەیاندن – دائرة البريد.

(٢) دیارە لە کاتی نسکۆی شۆڕشەکەی (ئاگری داغ) بووە کە کۆمەڵەی خۆیبوون ڕێکی خست و ڕابەرایەتییەکەی سپاردبوو بەژەنراڵ ئیحسان نوری پاشا (١٨٩٣– ١٩٦٧)، ئەو شۆڕشە زۆر جار بە(شۆڕشی ئارارات)یش ناودەبرێ ١٩٢٧ – ١٩٣١.

مسگەر، مەڕ سەربڕ، کەبابچی، سەوزەفرۆش، چایچی، سەرتاش، وردەواڵە فرۆش، جگەرە فرۆش، هەر جۆرە دووکانێک کە لە شاردا هەبووبێ، دیمان. ئینجا چووینە ناو سەراکەوە. تێ وردبووینەوە. سەرایەکی زۆر ڕێکوپێک بوو. لەسەر شێوەیەکی تازە دروست کرابوو. چیمەنتۆ و تەرحە خشتێکی سووری تیا بەکارهێنرابوو، کە لە گڵی پێنجوین و لە کوورەخانەی پێنجوینا دروست کرابوو، خشتەکان کۆشکەکەیان یەجگار ڕازاندبووەوە. سەراکە، دوو حەوشەی هەبوو. بەهەر چوارلایدا هەیوانی هەبوو. ژوورەکانی لە چەشنی هی قەڵا دروست کرابوون. پەنجەرەکانیان زۆر بەبەرزییەوە بوون. خانوویەکی بچووکیشی تیابوو. بۆ کارگێڕی لادێی پێنجوین دروست کرابوو. لەسەر شێوەی ڕۆژئاوایی بوو هەموو فەرمانبەر (موظف)ەکان لەم سەرایەدا دائەنیشتن، بەباڵباز (پۆلیس)ەکانیشەوە. سەرێکمان لە کارگێڕی لادێیەکە (ڕەشید ئەفەندی غەفور) دا. گەلێ میوان نەوازی کردین ئەم پیاوە هەرچەندە بۆرە خزمێکم بوو، بەڵام ئەمە یەکەم جار بوو گفتوگۆی لەگەڵدا بکەم. بەڕاستی کاروباری لادێیەکەی بەپەنجە هەڵدەسووڕاند. بەکاربوو. بەجەرگ بوو. دڵ تەڕیش بوو. لە قسەکردن و ڕازاندنەوەیا دەستێکی درێژی هەبوو. دەمی لە هۆنراوە گوتنیشەوە ئەدا. بەڵام تیا قاڵ نەبوو بوو. کەچی هەندێک لە فەرمانبەرەکانی ژێردەستی بەخراپ لێی ئەدوان. لەوێ هاتینە دەرێ، چووینە لای (میرزا مارف)، کە لەوێ بنووس (کاتب)ی لادێیەکە بوو. کوردپەروەرێکی ڕاستەقینەم هاتە پێش چاو. کاتی خۆی شاگردێکی ئایینی بووە. بەڵام بەپیاوانی ئایین و ئایین کەم باوەڕ بووە. بۆ ئەمەی خۆی ئازاد بکات لە مزگەوت، خۆی دەرباز کردووە بۆ ناو ژیانی فەرمانبەرایەتییەوە. لە تورکیا و عێراق و سوریا و کوردستاندا کاری کردووە. ئەم پیاوە، وەک بۆیان گێڕامەوە، لەو دەمەدا کە ئینگلیز و کورد نارێک بوون، لەلایەن (ئەدمۆنس)ەوە کە ئەوساکە ڕاوێژکاری کاربەدەستی ناوخۆی عێراق، واتا (مستەشاری وەزارەتی داخلیە) بوو لێی داواکرا کە ببێ بەنووسیاری و هەرچی کەینە و بەینەیەکی (شێخ مەحموودی گەورە) هەیە، پەیتا، پەیتا بینێرێ بۆ ئینگلیزەکان. ئەویش، چونکە ناپاکی پێ جوان نەبووە بیکات لەگەڵ گەلی خۆیدا، خواستەکەی (ئەدمۆنس)ی پەسند نەکردووە و بەهەموو هێزێکەوە بەرپەرچی داوەتەوە. لەسەر ئەوە (ئەدمۆنس) بەڵێنی لێ سەندەوە کە هەتا زیندووە لە سەردەمی ئینگلیزدا کاری فەرمانڕەوایی داوا نەکات و وەریشی نەگرێ!... بەڵام لەپاش چەند ساڵێک چاویان لێ پۆشیوە و کردوویانەتەوە بەفەرمانبەر.

(میرزا مارف)، وەنەبێ، بێ ئایینێکی هەرزەکارانە بووبێ، ئەو تەنیا ئەوەی بەرپەرچ ئەدایەوە، کە بەمێشکیا نەئەچوو. بەڵام ڕاستت ئەوێ مەی خۆر بوو. لە شێوەیەکی ڕێکوپێکدا مەی ئەخواردەوە. زۆر سەربەستم ئەهاتە پێش چاو. هەرگیز لە قسەی ڕاستیش لای نەئەدا. زیانیشی پێ بگەیشتایە، قسەی ڕاستی خۆی هەر ئەکرد. تەنانەت لە کاروباری ئایینیشدا، لەناو ئەم گەلە ئایین گیرەدا لە قسەی سەربەستانەی خۆی نەئەکەوت.

لەناو ڕۆژنامە کوردییەکاندا قسەی جوانی بڵاو ئەکردەوە. نووسەرێکی یەجگار بەهێز بوو. قسەکانی خۆی، هەمووی دەخستە مێشکی گوێگرەوە. تا بەتەواوی تیا ئەچەسپاند. لە بابەت کوردەوە. هەموو دەم لەلایەن دۆستە کوردەکانیەوە هەواڵی کوردستانی بۆ ئەهات. لەناو دێیەکەدا (مەلا مەحموود) ناوێک

هەبوو، لە وزە بەدەر ئاییندار بوو. کەچی ئەمی لە هەموو کەس خۆشتر دەویست. هەردووکیان گەیشتبوونە پلەی ڕاستی پەرستی (فەیلەسووفی).

ئێواریێ (محەمەد عەلی ئەفەندی) هاتە لامان. گەلێ قسەمان کرد. لە پاشا چووینە (قەڵادێ)، کە چایخانەیەکی لێ بوو. کەوتبووە ڕۆژهەڵاتی خوارووی پێنجوینەوە. لە پاشا چووینە (چوار باخ). دەم و چاومان شت. ئاومان خواردەوە. ئاروو و سێو و ترۆزیمان خستە ناو ئاوەکەوە، وەک تەرزەی لێ هات، ئینجا دەستمان کرد بەخواردنیان. بێ تۆ ناخۆش یەجگار خۆش بوو. پاشان بەناو ئەو هەموو دار و درەختەدا، ڕێگامان، بڕی. کاتێکمان زانی بانگی شێوانی دا. چووینە ماڵێ.

پێنجوین ١٩٣٠/٧/٢٨

ئەو شەو، بەدڵێکی خۆشەوە نوستم، چونکە لەگەڵ ئێمەیشدا، لە خانووەکەدا، (مستەفا ئەفەندی)[١] ناوێک دانیشتبوو، بەبرای بوێژی بەناوبانگ (زێوەر ئەفەندی) دەرچوو. ئەو لە ئێمە زۆرتر حەزی لە بەزم و ڕەزم و زەماوەند ئەکرد. هەر یەکەم شەومان بەبێ دەنگی ڕابوارد. ئیتر لەو شەوە بەدواوە بەگۆرانی و بەستە و قسەی پێکەنینەوە ڕامان ئەبوارد. لە بەیانیدا خەبەرم بووەوە. بەڵام هێشتا هەتاو بەتەواوەتی نەکەوتبوو. کە سەرم بەرز کردەوە، شاخە ڕەنگینەکەی (ئەحمەد هاجەر)م هاتە پێش چاو، کە بەتارایەکی ئەتلەسین سەرپۆش کرابوو. بای بەری بەیان بەو فێنکییەیەوە کە هەیبوو، دەهات بەسەرما و قژمی پەخشان ئەکرد، هەر بەو چەشنەیش لە لق و گەڵای چنارە باڵا بەرزەکان و، شۆڕەبییەکانی ئەدا دەی لەراندەوە و، شنەی پێ ئەکردن و، باوەشێنی دێبیەکەیشی پێ ئەکردن. لەناو قەدی کێوەکەیشەوە ئەو ئاوە سەهۆڵاوییە بەتافە تاف، بەسەر بەردی شاخەکەدا، دەهاتە خوارەوە. کە ئەیدا لە بەردەکان، هاژە هاژی دەکرد و، بەو هاژەیە پیاوی خەبەر ئەکردەوە. ئەمە لەوێ بوەستێ. لەم لایشەوە کەڵەشێرەکان بەسەر بانە بەرزەکانی پێنجوینەوە ئەیان قووقاند. لەلایەکی تریشەوە لە بۆڕە بۆڕی مانگا و، لەبارە باڕی مەڕان و، لە قۆڕە قۆڕی گاجووت، گوێی پیاو کەڕ دەبوو، هەر دەتگوت، خۆشخوانی (شیعر)یە بەهارییەکەی (حاجی قادری کۆیی)یە و پەردە بەپەردە بەبەرجەستەیی دووبارە ئەبێتەوە. کە ئەمانەم دی، نە گرانی لە لەشما ما و، نە خەوالۆیی لە ناو چاوما ما. خۆم نەگرت، بۆ ئەوەی سەیری دەشتی (قزڵجە) و هەڵهاتنی تەواوی ڕۆژی پرشنگدار بکەم، بەگورجی جلەکانم لەبەر کرد. (نوری ئەفەندی)یشم لەگەڵ هات. هێواش ئەڕۆیشتین. خۆمان پێ نەگیرا، هەر بەهەڕاکردن چووین تا خۆمان گەیاندە تافاوەکە. تێر دەستمان تیا ڕاگرت. بەو چاوئەنداز و دەشتە ڕەنگینانەی کە خوا بەکوردی بەخشیوە تەواو دڵی خۆمان خۆش کرد و، چاوی خۆمان گەشاندەوە. ئێوارەیش چووینە هەواری لەشکری عێراق، لای (عەلی ئەفەندی) چاوئەندازێکی جوانمان هاتە پێش چاو... چادرە سپییەکان بوو بوونە نەخش بەڕووی شاخ و دەشتە سەوزەکەوە. تا ئێوارێ لەوێ بووین. گەڕاینەوە. لە ڕێ باسی بەخشندەیی یەزدانمان ئەکرد کە چیی داوە

(١) مامۆستا زێوەری شاعیر چوار برای هەبووە: ڕەشید، سەعید ئەحمەد کە بەگەنجی لە ئاوی زەڵمدا خنکا، وە مستەفا کە ئەو کاتە لە دائیرەی (گومرگ) قۆڵچی بووە، ئەمیان باوکی (غەریب و مەجید و سەلاح)ە.

بەکورد. کاتێ کە بەسەر گردەکەدا هەڵئەکشاین، (عەلی ئەفەندی)، بنجە گیایەکی پیشان دام (گەوون)یان پێ ئەگوت. چڵەکانیان بڕیبوو، هێشتا نەبووبوو بەدوو ڕۆژ کە لە جێگا برینەکەیەوە (کەتیرە)ی دەرکردبوو. ئەویش ئەو بەرهەمەیە کە (کوردستان) بەهەموو شوێنێکی ئەفرۆشێ. زۆر لە دانیشتووانی (پێنجوین) بەفرۆشتنی ئەم گیایەوە دەژین و گوزەران دەکەن.

پێنجوین ١٩٣٠/٧/٣٠

زۆر گرفتاری جوانی شاخی (ئەحمەد هاجەر) بوو بووم. لە دواییدا خۆم ڕانەگرت، بەیانی هێشتا هەتاو سەرپۆشی زێڕینی بەسەر کێوەکەدا نەدابوو، من و (نوری) و برازایەکی کارگێڕی لادێی پێنجوین و (مستەفا ئەفەندی)ی خۆمان بەدڵێکی خۆشەوە بەسەر گردەکەدا هەڵگەڕاین تا چووینە کن (تافاو)ەکە. لەوێ لەسەر بەردی تافاوەکە هەرسێکیانم بەدانیشتنی خۆمانییەوە دانا. چنار و بییەکانیش بەسەریانەوە سێبەریان کردبوو. وێنەیەکم گرتن. پاشان وێنەگرەکەم دا بە(نوری)، ئینجا خۆم چووم، بەدانیشتنەوە لای تافاوەکەوە وێنەیەکی خۆیشمیان گرت. ئینجا کە لەوێ گەڕاینەوە تووشی هەندێ ژنە پێنجوینی بووین. هەر یەکە دەتگوت فریشتەیەکە بۆ خۆی. بێ سەرپۆش و بێ باڵا پۆش، لە کانییەکەوە دەگەڕانەوە. هەر ئافرەتەیان گۆزەیەکی ڕەنگ سووری لە گڵی پێنجوینی بەبن باخەڵەوە بوو، بنەکەی نابووە سەر کەلەکەی خۆی، بەلار و لەنجە و ناز و فیزەوە بەناو ئەو دار و درەختانەدا دەڕۆیشتن. منیش بەڕاستی وام پێ خۆش بوو کە بۆ یادگار شێوەیەکی ئافرەتی پێنجوینی بخەمە ناو گەشتنامەکەمەوە. وێنەگرەکەم هێنایە سەر پێ. بەڵام دەترسام جوان دەرنەچێ، پێیم وتن ڕاوەستن وێنەتان بگرم. کەچی چونکە جوولەکە بوون لە بریتی ڕاوەستان بەگورجی تێپەڕیان کرد، لەباتی وێنەگرتنیان، تەریقیان کردینەوە!... بەڵام لەلایەکی کەوە، سێ چوار ئافرەتمان دی نانیان ئەکرد. بەئاسانی خۆیان ڕاگرت، تا وێنەمان گرتن. گەلێکیشیان پێ خۆش بوو. لە دواییدا چووینە چایخانەیەکەوە لەو نزیکانە. ئەم ئێوارەیەیش لەناو باخدا ڕامان بووارد.

پێنجوین ١٩٣٠/٧/٣١

ئێوارێ سات نزیکی (١٠) من و (نوری) و (ئەمینی یارە)ی ناسیاو لەگەڵ (حوسێن ساڵح غەفور)دا، چوار بەچوار ڕوومان کردە باخەکەی (بلیکان). گەلێ گرد و شیومان بڕی. ئینجا گەیشتینە ناو باخێکی گەورەوە کە هەموو تەرحە دار و درەختێک بەتایبەتی (دارمێو)ی تیابوو. بەقەد کێوەکەوە ساباتێکی گەورەیان کردبوو. لە ناوەکەیا کانییەکی زلی تیا بوو. لەناو ئاوەکەیا دەست ڕاگیر نەدەکرا. هێشووە ترێش بەسەریا هاتبووە خوارێ. لەگەڵ ئەو خۆشییەیشدا شوێنەکەی زۆر پەنا و سەخت بوو. جێی دز و ڕێگر بوو. وەکو ئەیانگوت ورچێکی زۆری تیابوو. گەلێ ئاومان لەو کانییە ساردە خواردەوە. نزیکی بانگی شێوان بوو گەڕاینەوە ماڵەوە. هێشتا لە ڕێگادا بووین (ئەمین)یان گوتی: ئایا بیستووتانە لە (١٦) سەربازی عەرەب دوانی لای شاخی (تەڕە تەوەن)ەوە کوژراوە. ئەوەی ماویشە ڕای کردووە، (کورد)ێک نەبێ کە ئەویش لەبەر ئازایەتی خۆی ڕای نەکردووە؟!. ئێمەیش ئەمەمان نەبیستبوو، تا

قسەی لێ بکەین بەڵام بیستبوومان کە تەنیا شوانێک، لە پێش هاتنماندا بۆ پێنجوێن (١٧) سەربازی ڕووت کردبووەوە. ئێستەیش گیراوە!؟...

ئەمەمان لەناو دێدا سۆراخ کرد. گوتیان بەم تەرحە ڕووی دابوو: میری، چەند سوارێکی دڕی (سۆفیەوەند)، لە هەمەوەندە ئازاکان دڵ ئەشکێنێ. ئەمانیش پەیمان بەیەکتر ئەدەن: هەتا بمێنن زیانی پێ بگەێنین. لەسەر ئەوە لە لای (کفری)یەوە کۆچیان کردۆتە ئێرە. کە هەموو جارێ میری هەواڵیانی بێرە داوە. ئێستەیش دوو سەربازیان لەو (١٥) کەسە کوشتووە. ئەوانی کە هەڵاتوون، سەربازێکی (کورد) نەبێ، هەرای نەکردووە، بەسەریا گەیشتوون بیکوژن، هاواری کردووە: «نەکەن. لە ئێوەم. کوردم» ئەوانیش وازیان لێ هێناوە. هەر بەبریناری ماوەتەوە. هەتا باڵبازە کوردەکانی ئێرە دۆزیویانەتەوە...

لەپاش ئەوە (ڕەشید ئەفەندی)ی کارگێڕی لادێی پێنجوین و سی باڵباز چووبوون بەدوای ئەو ڕێگرانەدا. هەتا لە دێی (بەردەبەل) دیبوویانن. لە پاش چەند تەقەیەک ڕایان ڕفاندبوون. سەربازەکانی ئێرەیش هەر خواخوای ئەوەیانە بڕۆنەوە. تا بەر ئەم هەرایە نەکەون. چونکە زۆریان وایان دەزانی ئەمە لە (شێخ مەحموود)ەوەیە و، لەسەر مافی کوردەواری وا ئەکات. تەنانەت، ئەوانە، بەتەرحێکی وا لە (کورد) دەترسن، کە (٧٠) سواریان لە دوای باڵبازەکانەوە ئەبن. کە تەقەکانیان دەبیەن لە بریتی ئەمەی یارمەتی باڵبازەکانی بدەن، ئەچن ڕا ئەکەنەوە ناو لەشکرەکەیان!؟...

پێنجوین ١٩٣٠/٨/١

بەیانی وێنەگرەکەم لەگەڵ خۆمدا بردە سەراکەوە، چووینە لای (میرزا مارف) وێنەمان گرت. لە پاشا چووینە لای کارگێڕیش، وێنەیەکی ئەویشمان گرت. کە لەلای (میرزا مارف) بووین باسی (مەلا مەحموود) هاتە پێشەوە: ئێمەیش هەموو جارێ کابرایەکی پرچ درێژی سەر قژنمان ئەدی. لە دەمەر قۆپانێ بەولاوە کە لە پێی ئەکرد، هەموو لەشی ڕووت بوو. پێ خاووس بوو. جا لە (میرزا مارف)ەوە بوو کە بەتەواوی لە بنچینەی ئەم کابرایە تێگەیشتین. گوتی:

«شەش ساڵ لەمەوپێش (شێخ قادری شێخ کەریم)، دەروێشداری بەناوبانگ دێتە ئەم ناوە. گوایە ئەم (مەلا مەحموود)ە، کە لەوە پێش شاگردێکی ئایینی خۆشەویستی خەڵکی پێنجوین ئەبێ، گاڵتەی پێ دێ. لەلایەن ئەو (شێخ قادر)ەوە شێت دەکرێ. پاشان هەرچەند (مەلا مەحموود) دەچێ و لەسەر دەستیا پەشیمان ئەبێتەوە کەلکی نابێ. دەداتە ئەم کێوانەی پێنجوین و، بەفر بێ و باران بێ و، قرچە قرچی هەتاوی هاوین بێ، یاخود ڕەشەبا و کرێوە بێ، ئەو پیاوە بەم ڕووتییەوە دەسووڕێتەوە. کە شەویش دێ لەسەر سیپاڵێک دەنوێ. کەچی لەگەڵ ئەوەیشدا هیچی لێ نایەت.

بەڵام خەڵکی پێنجوین (مەلا مەحموود) بە (پیاوچاک) دائەنێن، یەجگار نازی ئەگرن. تەنانەت هەتا سێ ساڵ لەمەوپێشیش، هەرچی کەو و مریشکێکی (مەلا مەحموود) بووە لەسەر ئەوان بووە. کابرا زۆر ژیر بوو. چونکە ئەگەر ژیر نەبوایە، ئەم هەموو خەڵکی پێنجوینەی کێش نەدەکرد. (شێخ مەحموودی گەورە) زۆر خۆشی دەوێ. هەموو جارێ دیاری بۆ دەنێرێ». (میرزا مارف) دەیگوت لێم پرسیوە: «ئایا

ئەگەر ئەم جارە، (شێخ مەحموودی گەورە) ببێتەوە بە(شاهی کوردستان)، دەست ئەداتەوە لە ئایینی ئەم و ئەو؟!». (مەلا مەحموود)یش گوتبووی: «نەء. بەڵام کوردپەروەری و نیشتمانپەروەری ئەهێنێتە پێشەوە». (میرزا مارف) ئەیگوت: «لێم پرسیوە: بۆچی نوێژ ناکەیت؟» (مەلا مەحموود)یش وەرامی داومەتەوە: «لەبەر ئەوەی شێتم!».

ئیتر ئەو ڕۆژە لەگەڵ (محەمەد عەلی ئەفەندی)دا ڕۆیشتینە ناو لەشکرەکەوە. ئەفسەرە کوردەکان زۆر بەدەوروپشتماندا هاتن. لەلایان ماینەوە تا ڕەوانەمان کردن بۆ سلێمانی.

ڕەعناخان ١٩٣٠/٨/٢

ماڵەکانی پێنجوین، لەسەر شێوەی پلیکانە، بەقەد شاخەکەدا هەڵچووبوون. کە لە پردەکە دەپەڕینەوە، چاومان بەتەلارێک دەکەوت، کە (خانوویش بوو)، ساباتێکی بەسەرەوە بوو. بەیانیان کە دەچووینە کن تافاوەکە، پەردەیەکی سپیمان دەدی، دەدرا بەبەر ساباتەکەدا. لەبەربەستکردنی هەتاوەکە لە هاتنە ناوەوە. لەوێدا ژنێک دەنوست. هەموو دەم لەبەردەم و دەوروپشتیا کارەکەر و نۆکەر دانیشتبوون. چاوەڕوانی فەرمانێکی بوون. ئەم ژنە کە ئێواران لەسەر ئەم سەربانە، لەسەر تەختێکی دۆشەک قەدیفەی مۆر دادەنیشت، وای لێ کردبووین، لە دەنگوباسی بپرسین و بنچینەیشی دەربخەین.

دوایی زانیمان ناوی (ڕەعناخان)ە و کچی (حاجی فەتاحی هەڵەبجەیی)یە، کە لە شاری (سلێمانی)یەوە هاتووە بۆ ئەوێ. ئێستە ژنێ (ئەحمەد بەگی پاشا)یە کە برای (عزەت بەگی وەسمان پاشای جاف)ە. لە (هەڵەبجە)وە هاتۆتە (پێنجوین)، بۆ سەردان لە زەوی و زارەکانی و سەرپەرشتی کردنیان. خۆمان ڕانەگرت، چووینە کنی. بەنەوازشێکی زۆرەوە لەبەرمان هەستا، بەڕاستی ژنێک بوو، هەروەک لە بەرگا سەربەست بوو، لە قسەکردنیشدا سەربەست بوو، ئافرەتێکی ژیر و زرنگ بوو. هەرچی قسەیەکی دەکرد، لە مێشکێکی تەواوەوە دەهاتە دەرەوە. کچێکی هەبوو ناوی (شەمسەخان) بوو، لە تەمەنی دە ساڵیدا بوو. لەبەر نەبوونی خوێندنگای کچان خستبوویە خوێندنگای کوڕانی هەڵەبجەوە. لە ئەندازە بەدەر سەربەست و ئازا بوو. خانمیش، بەبۆنەی ئەوەوە گەلێ باسی خوێندنگای لە گەڵا کردین...

هەرای کورد ١٩٣٠/٨/٣

چووینە لای (میرزا مارف). وەک کۆنە هەواڵی لابووبێ وا بوو. لە هەموو لایەکەوە هەواڵی کوردی بۆ هاتبوو. وتی: «بیستووتانە لەم چەند ڕۆژەدا لە کوردستاندا چی ڕووی داوە؟». گوتمان: نەء. بۆمان بگێڕەوە. گوتی: «لە ڕۆژنامەدا دیومە: ئێرانییەکان بە (نامەردی) سیانزە ئاغا و سەرداری کوردەکانی شکاک و ڕەواندزیان بانگ کردۆتە سەر نانخواردن. لەو کاتەدا کە دەست دەکەن بەنانخواردن، بەفەرمانێک شەست تیریان لێ دائەبەستن، بە(سمایل خانی سمکۆ) و ئەوانی ترەوە دەیانگەیێنن بەبەهەشت. تورکەکان (٣٠,٠٠٠) کەسیان ناردۆتە (وان) بۆ کوژاندنەوەی هەرای کوردەکانی (تورکیا) کە داوای (سەربەخۆیی کوردستان) ئەکەن.

مارف بەگ جیاووک، کوردپەروەری بەناوبانگ، ئەو خواستنامەیەی کە کوردپەروەرەکانی هەولێر نووسیویانەتەوە بۆ «سەربەخۆیی (لا مرکزی)ی کورد، لە (ئەحمەد ئەفەندی)ی گەورەی ئاغاکانی (هەولێر)ی سەندووە، بەهەڕەشە: کە ئەگەر نەیدا گیانی دەردەهێنرێ پاشان داویەتی بەڕاسپێرراوی هەرە گەورەی ئینگلیز. لە (ژیان)ی سلێمانیشدا خوێندمانەوە، کە ئافرەتە کوردەکان (تەلگوراف)یان بۆ کۆمەڵی گەلان (عصبة الامم) لێ داوە، ئەوانیش داوای مافەکانی کورد ئەکەن. ئافرەتەکانی سلێمانی کۆمەڵێکیان دامەزراندووە، پارەیان گرد کردۆتەوە. (٧٨٠) ڕوپیە، (کۆمەڵی زانستیی ئافرەتان)ی پێ ئەکەنەوە، تا بەئافرەتانی کورد بخوێنن!»...

***

ئێوارێ چەند باڵبازێکمان دی، لە باخەکانی پێنجوینەوە بەتاو دەهاتنە خوارەوە، کە لێم پرسین، تێگەیشتم کە دوای دوو سەربازی (عەرەب) کەوتبوون، کە بەتڕ و تفاقیانەوە هەڵاتبوون!... تا ئێستایش. گەلێک کەسی تر، بەتایبەتی (کوردەکان) ڕایان کردۆتە لای (شێخ مەحموود)... هەتا سبەینێش، هەروەها باڵبازەکان دوایان کەوتبوون، نەیان دۆزیبوونەوە...

مەلا محەمەد ئەمین

ئەو مزگەوتەی لە تەنیشت ماڵەکەمانەوە بوو، لە هەموو مزگەوتەکان خۆشتربوو. ئەمە ئەو مزگەوتەبوو کە (٢٢) شاگردەکەی تیابوو. ئەمانە لەژێر دەستی مەلایەکی باریکەلەی لاوازدا دەیانخوێند، ناوی (مەلا محەمەد ئەمین) بوو. چوومە لای، باسی خوێندنگامان هێنایە پێشەوە، مەلا، کە سەرنجم دا گەلێک قسەی نارێکی دەکرد. ئەیگوت: «منداڵ دەشێ لە بێشەوە خوێندنەوە فێربێ، ئینجا نووسین...». منیش پێم ڕادەگەیاند و تێم دەگەیاند کە ئەمە بیرێکی چەوتە. خۆ خۆیشی ئەوەی ئەزانی. بەڵام بۆ ئەمەی شاگردەکانی زۆرتر لای بمێننەوە و درەنگتر لای بڕۆن، بۆ کەڵکی ناپوختەی خۆی، ئەمەی دەگوت و دەیخستە مێشکەوە!... بەڵام مەلا بەوەی باش بوو پیاوێکی ژیر بوو. هەچ قسەیەکم بەلایەوە جوان بوایە، پەسەندی دەکرد و، وەری دەگرت... زمانی (فارسی)ی پێ دەگوتن... پێم گوت: «کە چوومەوە سلێمانی (ئەلف و بێ)یەکی کوردی و هەندێ نووسراوی ترت بۆ ئەنێرم وەک (مێژوو) و (ژمێر)، تا بەم منداڵانەی بخوێنی...». مەلا قسەکەمی زۆر پێ خۆش بوو... بەڵام لەبەر ئەوەی حەزی لە نووسینی کوردی تازە، نەئەکرد کە بۆمان قورس ئەهاتە پێش چاوی، ڕێی نەدام «ئەلف و بێ» کوردییەکەی بۆ بنێرم!؟.

بۆ هەندێ نووسراوی کوردیم لێ پرسی، لە گەلێ شوێن بۆی پرسیار کردم، هیچی دەست نەخستم... پاشان نووسراوێکی دەستنووسی (خورشیدی خاوەر) و چەند نووسراوێکی کوردی ترم لە مەلایەکی کۆڵ هەڵگر (حمال) کە لای (نوری عەزیز)ی بەڵێندەر بوو دۆزییەوە... بۆ (مەلا محەمەد ئەمین)م هێنا بۆم بنووسێتەوە... نەیتوانی... بەڵام بەڵێنی پێ دام بنێرێ بۆ (مەریوان) کە ناوچەیەکە بۆ سەرگوزشتە و نووسراوانی ناوازەی کوردی، لەوێ بۆم پەیدا بکات و، بۆم بنێرێ بۆ (سلێمانی)... جا نازانم چۆن سەرئەگرێ؟... هەروەها گفتیشی پێ دام، بەهۆی خزمێکیەوە، هەموو دەم نامە نووسیم لە تەکا بکات، لە بابەت ئەم شتانەوە...

حاجی عەلی ١٩٣٠/٨/٦

دەمێک بوو لە پێنجویندا بووین. تەواو وەرس بوو بووین. هەر خواخوامان بوو، ڕزگارمان ببێ و بڕۆینەوە. لەو ڕۆژەدا کاروانی (سلێمانی) هات. دوو بارگیری باشمان بەکرێ گرت و بەخاوەن بارگیرەکانمان گوت کە شەوێ بێتەوە بەدواماندا. (حاجی عەلی)، کە پوورزای باوکم بوو هاتەوە. پەکی هەموو شتێکی خستین. بەتەواوی دڵم تاریک بوو. بەڵام بەتیشکی هیوایەک کە (حاجی عەلی) دایمێ – لە بابەت چوونمانەوە بۆ دێهاتەکانی نزیک پێنجوین- دڵم ڕۆشن بووەوە. ئیتر وازم لە گەڕانەوە بۆ (سلێمانی) هێنا.

سەیرانی چوارباخ ١٩٣٠/٨/٨

ئاخ چەند خۆشە ژیانی دیدەوانی (کشافە). دەمێک بوو بەئاواتی ئەوەوە بووم و لە (نوری ئەفەندی)ی هاوڕێم ئەپاڕامەوە کە بچین بۆ (چوارباخ)، تا لەوێ بەدەستی خۆمان خۆرشتی خۆمان دروست بکەین...

هاوڕێیەکم تازە لە سلێمانییەوە هاتبووە پێنجوین بۆ گەشتوگوزار بەو بۆنەیەوە کۆمەڵێکم ڕێک خست لە ساتی دووی ڕۆژەوە شتومەکمان بردە چوارباخ لەوێ بەدەستی خۆمان گۆشتەکەمان برژاند چاییمان لێنا نانمان خوارد. ئەوەندەیش شیرین گۆمان تیابوو، سەد ئەوەندە سەیرانەکە گەشەی سەندبوو. هەتا ساتی هەشت و نیو، لەنێو ئەو باخ و نزارەدا، بەژیانێکی کوردەوارییانەوە ڕامان بوارد، ئینجا هاتینەوە.

کێلوو ١٩٣٠/٨/٨

کە لە (چوارباخ) هاتینەوە ماڵەوە. (حاجی عەلی)مان پێ گەیشت، لادێییەکی باڵابەرزی لە تەنیشتەوە بوو. (شێخ ڕەشید کوڕی شێخ عەزیز)ی ناوبوو. باوکی بە سێ بارگیرەوە ناردبوویە لامان کە بچینە لای. سات نەبوو بوو بە نۆ، سواریان بووین. بەناو دەشتی (قزڵجە)دا، کە ئەسپە ئاسنینەیش بەئاسانی پیا ئەڕوا ڕێگامان بڕی. لە ساتی دەدا گەیشتینە دێیەکی بچووک. گەلێک تووتن و بێستانی لەبەرەوە بوو. چووینە ناو دێوە تا گەیشتینە بەر ماڵی (شێخ عەزیز)، کە گەورەی دێی (کێلوو) بوو... میوانداریییەکی جوانی کردین...

کۆڕەکەمان خۆش بوو. چاوئەندازی دەشتە گەورەکان و شاخ و نزارەکەیش خۆشتری کردبوو. هەتا زەردەپەڕ، لەسەر ئەو سەربانە بەرزە دانیشتین. ئینجا چووین بۆ گەڕان. چووینە ناو بێستانەکانەوە. لەگەڵ تووتنەکەدا گەلێک شتمان هاتە پێش چاو. هەندێ ترۆزیمان کردەوە و گەڕاینەوە ماڵەوە بۆ نانخواردن.

بەڕاستی (قوبوڵی و مریشک)ێکیان لێ نابوو، لە شاریشدا هاوتای نەبوو. بێ ئێوە ناخۆش تێر و پڕمان خوارد. ئینجا کەوتینە باسی ڕاوەماسی و پەلەوەر (طیر)ەوە کە بەشەوی تۆف و باران، بەتاریکی، بەچرا ڕاو دەکرێن. پاشان قسەمان خستە سەر ورچ، کە خۆی دەگۆڕێتە شێوەی شوانی بزن و مەڕەوە، بۆ ئەوەی مەڕ و بزنەکان چەواشە بکات و بیانخوات!... شەوێ بەتەرحێکی وا ساردی کرد، بەو هەموو بەرگەوە کە لە بەرمان دابوو، لێفەیشمان دابوو بەخۆماندا، کەچی هێشتا هەر سەرمامان بوو!...

بەیانی لە گەرمی تیشکی ڕۆژ خەبەرم بووەوە. گەلێک سەیری ئەو دەشت و کێوەم کرد. ئینجا چوومە سەر کانی. ئاوەکەیان کزبوو. کەموکوڕییەکی زۆریشم لە جێگای خۆپاککردنەوە و دەستنوێژ شتنەکەیدا دی. لەوێوە بەڕاکردن چووینە سەر گردێکی بەرز کە پڕ بوو لە (گەوون) یاخود (گیا کەتیرە). ئینجا هاتینە خوارەوە چاییمان خواردەوە و دەستمان کردەوە بەقسەکردن تا حەلی ڕۆیشتن.

مەسۆ ١٩٣٠/٨/٩

هەر لە چایی خواردنەوە بووینەوە، ئەوەندە نەماینەوە. گورج بارگیرەکانیان بۆ زین کردین. سواربووین. ڕوومان کردە دێی (مەسۆ)، کە برای شێخ عەزیز، (شێخ سەعید) گەورە و خاوەنی بوو. ئەو دەشتی (قزڵجە)یەمان بڕی. بەڵام بەداگێڕ و هەڵگێڕێکدا ڕۆیشتین و بەناو زەوییەکدا بوو، کە هەموو لە بەردە سپی دروست بووبوو. کاتمان نەکرد بە ساتێ نزیکی دێیەکی سی ماڵە بووینەوە. ڕۆیشتین هەتا سەرمان کرد بەماڵی (شێخ سەعید)، گەورەی دێی (مەسۆ)دا. جێگاکەی بڵندبوو. لەژێر ساباتێکدا دانیشتین کە بەسەر هەموو دێیەکەدا دەینواڕی. ئەم لە کاکی قسە خۆشتر بوو. بەبەزم و پێکەنین بوو. لە پڕ باسی (نووسراوە کوردییەکان) هاتە پێشەوە. گوتی: «من نەخوێندەوارم. بەڵام چیرۆک و سەرگوزشتەی (فارسی)م هەیە کە گەلێ گەورەن. بەشەو بەشاگردێکی خوێندنگای دەخوێنمەوە. کاتی خۆمی پێ ڕادەبوێرم». هەر ئەوەندەم زانی ناردی نووسراوەکانیان هێنا. مێژوو و جوغرافیای هەموو سەر زەوی بوو. هەموو تەرحە قسەیەکی شیرین و سەیری تیابوو. تەنانەت باسی مێژووی کوردستانی تیابوو. سەیر ئەوەیە (نادر شاهی ئێران)یشی بە(کورد) دانابوو. هەروەها (کەلیلە و دیمەنە)یشی تیابوو...

منیش لێم پرسی: «ئەی نووسراوی کوردیت نییە؟» گوتی: «هەمە. بەڵام لێرە نین. لە دێی (باشماخ)ن. لای شاگردێکن. دەیانخوێنێتەوە». منیش ئارەزووی دڵی خۆم پێ گوت. کە چەندە هەوڵ ئەدەم بۆ ئەوانە. پاشە جار هەر سێ نووسراوەکەی پێ بەخشیم: (حەوت ڕەزم)، (یانزە ڕەزم)، (خورشیدی خاوەر). بەڵێنیشی دامێ کە پیاو بنێرێ و بیهێنێتەوە. لەوێشەوە بۆم بنێرێتە پێنجوین.

***

ئەم دێیە ئاوەکەی لە ئاوی (کێلوو) گەرمتر و سازگارتر بوو. بەڵام دێیەکی گەرمی کەم ئاو بوو. ئاوەکانی بەگران زەوییەکانی دێیەکە ئاو ئەدەن. هیچ باخیان نەبوو. هەرچی تیا ڕوێنرابوو بریتی بوو لە چەند پارچە تووتنێک و بێستانێک.

کە لە (کێلوو) بووین، لەبەر ئاو کەمی، ئاویان بەناو داری کلۆر یاخود کۆڵراودا کێشابوو، بەبەردەم شوێنی دەسشۆرەکانی سەر کانیدا. بەڵام لێرە بۆ ئاوخواردنەوە لە کانییەکە پارچە دارێکی ناو کۆڵراوی دەسک دار بەکارئەهێنن. دارەکە داری بی بوو.

ساتی نۆهەمی ڕۆژ، دەستمان کرد بەجووڵان. ڕۆیشتین هەتا گەیشتینە کانییە ئاوێکی سارد. (شابە)یان پێ ئەگوت. ئاوەکەی گەلێک خۆش بوو. لێمان خواردەوە. چووینە سەر بێستان لەوێش هەندێ شتمان خوارد. پاشان (شێخ سەعید) گەڕایەوە دێ. پەیمانەکەیم بیرخستەوە. وتی: «لە بیرم ناچێ».

ئینجا ڕۆیشتین تا گەیشتینە گوێ ئەو چەمەی کە بەدەشتە گەورەکەی (قزڵجە)دا دەڕوا. لەو بەریەوە (گاڵ)ێکی زۆر چێنرابوو. ئەمەم هێشتا نەدیبوو. لە (حاجی عەلی)م پرسی. گوتی: «ئەمە لێرە ئەکری بەنان». پاشان لە بابەت کەڵکی (بەلەک)ەوە پرسیارم لێ کرد. گوتی: «ئەمەیش ڕەگەکەی دەهێنن، دەی کوڵێنن، تا دەبێ بەدۆشاو. ئینجا هەچ کەسێ بارگیرەکەی زامدار ببێ بەو دۆشاوە چاکی دەکاتەوە».

بێجگە لەوە، گوتی: «ئەم دەشتە، لەگیا و دار و دەوەندا، جیاوازی لەگەڵ دەشتی پێنجویندا نییە. ئەمیش وەک ئەو: (کەتیرە) و (سەعلەب) و (بەلەک) و (دارمازوو)ی هەیە. کە نیشتەنی ئەم ناوە لەسەر ئەو بەرهەمانە ئەژین...».

ئینجا هەر بەم تەرحە لە بابەت (سەعلەب)یشەوە دەستی کرد بەقسەکردن. گوتی: «سەعلەبیش گیایەکە وەکو (گەوون). دێن وەکو (بن گۆزروان) بنکەکەی هەڵدەکەنن، کە وەک (توور) وایە، لە ناویا دەنک هەیە. لێی دەردەهێنن. دەی کوڵێنن. هەتا ئەو چڵک و توێکڵەی پێیەوەیە لێی دەبێتەوە. ئینجا هەڵی دەخەن. هەتا وشک دەبێتەوە. ئەوسا بەناوی (سەعلەب)ەوە دەبرێ بۆ شار کە خەڵکی بۆ (هەڵامەت) و بۆ (بەستەنی) و بۆ گەلێ شتی تر بەکاری دەهێنن». (حاجی عەلی) هێشتا ئەم قسانەی تەواو نەکردبوو، گەیشتینە یاڵەکەی (پێنجوین). ئیتر داگەڕاینە خوارەوە بۆ ماڵەوە.

پێنجوینی ڕەنگین

پێنجوین ڕەنگینە. بەڵام هەر بەبا و ئاوە خۆشەکەی نا. هەر بەباخ و باخاتە جوانەکانی نا. بەڵکو بێجگە لە ڕێکوپێکیشی شتێکی تری هەیە، کە خوا لەو حەلەدا بەهەموو شوێنێک ئەو ڕەنگینییە نابەخشێ، کە ئەویش کەشی (بەهار)ە. بەڵام لە هەمووان زۆرتر ئەو جوانییە بەپێنجوین ئەبەخشێ.

بێجگە لەم هەموو دار و درەخت و نزار و مێرخوزارە، چەمەن و لالەزارێکی هەیە، لە نیگاری ڕووی یار ئەکا، کە ئەویش هەر لە بەهاردایە، کە خۆی ئەڕازێنێتەوە. دەبینی ئەم شاخانە بەڕەنگی سەوز و سوور و، شین و ئاڵ و زەرد و بنەوشەیی ڕازاونەتەوە. ئەم ئاوانەیش بەقەد و بەدامێنی ئەو شاخانەدا تاف تاف ئەکەن. (بلبل) لە تاو پێکەنینی (خونچە) دەناڵێنێ. کەو قاسپە قاسپ ئەکا، شەهێن چریکە ئەکا، چیاکەیش وەک (حاجی قادری کۆیی) فەرموویەتی وایە:

«چیایە شێخ و کەوا سەوز و مێزەری بەفرە
سیواکی چووزەرە ڕێواسە تەیلەسانی گەڵا»

لەناو ئەم گوڵانەدا، گوڵێک هەیە باڵا بەرز، گوڵێکی زۆر بچووکی هەیە، ئەمەندە سووتاوی پێکەنینە، کە پێ دەکەنن، بەسەر تەوقی سەردا، لەو لق و پۆپە بەرزەیەوە ئەکەوێتە خوارەوە، دەبێتە خۆراکی مار و مێروو...

گوڵێکی تریشی هەیە ڕەنگ زەردی زێڕین، دەڵێی لیرەی سەری یارە. قەدی کێوەکان و ناوەڕاستی باخەکانی ڕازاندۆتەوە. پیاو کە بەلایدا دەڕوا، خۆی پێ ڕاناگیرێ، هەر دەبێ گوڵێکی لێ بکاتەوە و لە هەموو بۆنێکی خۆشی بێگانەیش دەست بەردات. تەنانەت ئەمەندە گوڵێکی ناسک و بۆن خۆشە،

ئەمەندە گوڵێکی ڕووخۆش و بەسەزمانە، هەنگیش بۆی جگەر سووتاو بووە، بەتەرحێکی وایش هەراسی پێ سەندووە، هەر بەناوی ئەوەوە ناویان ناوە (گوڵە هەنگ).

لە ناوەند ئەم دوو گوڵە زەردەیشدا، گوڵێک هەیە، وەک چناری باڵا بەرز چووە بەئاسماندا ڕەنگێکی ئەرخەوانی هەیە. هەرچەندە بۆنی نییە. بەڵام ڕەنگە شەنگەکەی و قەد و باڵاکەی لە هەموو گوڵەکانی کەی نازدارتر کردووە. بەیانیانی بەهارانیش، بلبلی جگەر سووتاو، بەسەر چڵی گوڵێکی شۆخ و شەنگەوە دەناڵێنێ، دەچریکێنێ، لە پڕ لە بەیانیدا دەفڕێ. چونکە دۆستە دڵ ڕەقەکەی، لایەکی لێ ناکاتەوە، زەردەخەنەیەکیشی بۆ ناکات. کەچی ئەو هێشتا ناگاتە سەر چڵە گوڵێکی تر، بەهەڵاتنی پێ دەکەنێ!... ئەو بۆنە خۆشە دەدا بەبای بەیاندا. کوشتە بێ بەش ئەکات، نەکوژراویش بەشدار ئەکات. ئەمەیش گوڵە باخێکە لە قەد شاخەکانی (پێنجوین)دا دەردێ. نیوەی ڕەنگی سوورە. نیوەیشی سپی.

ئەمەندە و لە گوڵە باخە زەردە بۆن خۆشەکەیشی پێویست ناکات زۆر بدوێم. چونکە ئەوەندە نازەنین و خۆشەویستە، پێنجوینییەکان لێی دەنێن و ئەیکەن بەشیرینییەک بۆ سەر خوانێکی ناوازە دەست بدا.

کوڕەکانی حامد بەگ

لەم ناوەدا کە من گەشتم دەکرد، کوڕەکانی (حامد بەگی مەجید بەگی هەڵەبجەیی)ی بەناوبانگیش بەناوی گەشتەوە هاتبوونە (پێنجوین). لەگەڵ وردی و منداڵیشیاندا، پیاو دیسانەوە حەزی ئەکرد لەگەڵیاندا بسووڕێتەوە. برا گەورەیەکیان هەبوو، ناوی (ئەنوەر بەگ) بوو. ئەوەندەی ئێسک سووک بوو، ئەوەندەیش شیرین گوفتار و نازەنین کرداربوو. جا لەبەر ئەو خووانەی بوو، کە من چاوم لە تەمەنی منداڵی پۆشیبوو... ئەم کوڕە بەتەرحێکی وا نازی دەگرتم و، بەشێوەیەکی وا قسەی لەگەڵ دەکردم، چارەم نەمابوو ئەوە نەبێ، کە هەموو دەم کاتی خۆمی لەتەکا بەخت بکەم. بێجگە لەوە دڵی خۆیشم بەرمە دڵیەوە. منیش بەتەرحێکی وا چووبوومە دڵیەوە، کە ڕۆیشتمەوە بۆ (سلێمانی)، نیشانەی خەفەت و ئازارم لە دەموچاویا بەدی کرد. تەنانەت گەلێک لێم پاڕایەوە، بەڵام خۆشەویستانە و برایانە، کە چوومە (سلێمانی) سەری (هەڵەبجە) بدەم. تا بە ئارەزووی خۆی تێر لەگەڵما ڕاببوێرێ و دێهات و باخاتی ئەو ناوچەیەشم پیشان بدات. بەوەیش وازی نەهێنا، ناوونیشانمان لەگەڵ یەکتردا گۆڕییەوە، کە هەموو دەم نامەکاری لەگەڵ یەکتردا بکەین. بەڕاستی ئێستاکە زۆر بیری ئەکەم، بەتایبەتی لەبەر ئەوەی کە پەیمانی دامێ هەوڵم بۆ بدات و (نووسراوانی کوردی)م بۆ پەیدا بکات و بۆیشم ڕەوانە بکات بۆ (سلێمانی).

چیم چنگ کەوت؟!

هێشتا بەتەنیا، (کەسی خۆمم لەگەڵ نەبووبێ)، وا نەچووبوومە دەرەوە. بەم جۆرەیش ئازاری ڕێگا و ناخۆشیی گەرمام نەچێشتبوو. کەسیانم نەدەناسی، (نوری ئەفەندی) نەبێ، کە ئەویش هەم خزم بوو، هەم هاوڕێ. لەگەڵ ئەمانەیشدا ڕۆژەکە وای لێ کردم، ڕێیەکم دۆزییەوە. هاوڕێم پەیدا کرد. بەرگەی هەموو ناخۆشییەکم گرت و بەدەمیەوە پێکەنیم. توانیشم خۆم لە گەرما ڕزگار بکەم. کە گەیشتینە (پێنجوین)،

خۆمان خەمی خۆمان دەخوارد. لەبەر ئەوە ناچاربووین، قسەی خۆش و جوانمان کردە خووی زمانمان و، دڵی خەڵکمان ڕاکێشا. زۆریانمان کردە خۆشەویست و دۆستمان کە هەموو دەم بەدوامانەوە بوون و، لە خۆش ڕابواردندا یاریدەیان ئەدایـن. بەدەستی خۆمان چایی و پێخۆرمان ئامادە ئەکرد. هەروەها ڕێکوپێکی ماڵمان پێک دەهێنا. دەستمان دایە ناندان و بەخشین. لەمەدا بەجۆرێکی وا سەرکەوتین، کە هەموو هاوڕێ و ئاشناکانمان کردبووە نزاگۆ و خۆشخوان بۆ خۆمان، لە یارمەتیدان و پیاوەتی درێغیان لێ نەدەکردین... جا لەمانەوە فێری پێڕەوی کۆچکردن و ژیان لەناو بێگانانندا، پشت بەخۆ بەستن، شێوەی قسەکردن، دڵی خەڵک ڕاپێچ کردن بووین. کە هەر لەو کاتەیشدا بیر و لەشمان دەحەسانەوە و گەشەیشیان دەکرد.

لەو تەرحە پیاوانە، لەو شوێن و جێگایانە، لەو ڕەوشت و خووانەی کە لە پێنجویندا دیمان، بەسەرنج لێدانیان و بەراوردکردنیان لەگەڵ هی سلێمانیدا، مێشکمان بەهێزتری لێ هات. هێزی بیرکردنەوەمان گەورەتری لێ هات. بەمە خووەکانی خۆمان لە بێژنگ دا و خاوێنیشمان کردنەوە.

کە بێینە سەر باسی خوێندەواری: گەلێ زانیاریم لە بابەت (نووسەرانی کوردی)یەوە دەست کەوت. تێیش گەیشتم کە (نەتەوەی کورد) تا چ ئەندازەیەک بۆ زمانەکەی خۆیان بەپەرۆش بوون و چ ڕەنجێکیشیان لە پێناو پێشکەوتنیا داوە. کەچی لەوەپێش وام دەزانی، کە (کورد) لە هەموو گەلەکانی پاڵ خۆی کەم تەرخەمترە لەگەڵ زمانەکەی خۆیدا!... ئەگەر لە (مەریوان)ی و (کوردی ئێران) بپرسیت ئەوسا دەزانیت کە (کوردەواری) چیرۆک و سەرگورشتەی چۆنی هەیە و چەندی هەیە. ئەمانە: (حەوت ڕەزم، یانزە ڕەزم، حەوت لەشکر، خورشیدی خاوەر، حەوت دەروێش، شانامە، دیوانی ماهشەرەفخانی ئەردەڵانی، دیوانی بابە تاهیری هەمەدانی...هتد)، هی وایان تیایە بۆ لێ وردبوونەوە، بۆ خۆش ڕابواردن، بۆ فێربوونی شێوەی ژیان، لە چیرۆکەکانی (ئەوروپا)ییەکان چاکتر نەبێ، کەمتر نییە!...

گەڕانەوە ١٩٣٠/٨/١٠

ئەو شەوەی دەڕۆیشتم، چوومە لای هەموویان. ماڵئاواییم لێ کردن. لە هەموویان زۆرتر لای کارگێڕ مامەوە. چونکە سێ نامەی نووسی بۆ سەرداری سلێمانی و خزمەکانی. دەسی کرد بەخوێندنەوەی ڕۆژنامەی (ژیان) کە دوور و درێژ باسی (هەرای کوردستانی ژووروو)ی دەکرد: سەرکردەیەکی گەورەیان هەیە، ناوی (جەنەراڵ ئیحسان نوری)یە. هەموو سەربازەکانی لەسەر شێوەی سەربازی تازە تیپ، تیپ کردووە. دەستەی تۆپ و شەستیر و قسەکردنی بۆ داناون، بەجۆرێکی وا کە لە هی سەربازی (تورک) کەمتر نەبن. دوو فڕۆکەیشی لە (تورک) داگیر کردووە... ئەو شەوە بەدڵێکی پەشێواو نوستین تا بەیانی. لە ساتی یانزەهەمدا، خاوەن بارگیرەکان هات. لەگەڵیا سواربووین. دەستمان کرد بەغارکردن. هەتا سێ چارەکە ساتی تەواو غارمان کرد، ئینجا گەیشتینە هاوڕێکانمان کە بەجێیان هێشتبووین. ئێمە (٢٤) کەس بووین. سوارە کاروانەوانەکان نەبێ، هەمووومان، بەسەر ئەو شاخە درێژ و بڵندەی (تارییەر)ەدا سەرکەوتین. لە تەوقە سەرەکەیەوە ئەو هەموو دەشتی (قزڵجە)یەمان هاتە پێش چاو. چەمەکە لەناویا، هەر لە ئاوێنە دەچوو. چونکە تیشکی ڕۆژەکەی ئەدایەوە... داگەڕاینە خوارەوە، هەتا گەیشتینە

چایخانەکەی (بادانە). دەمە ساتێک خۆمان لەوێ حەساندەوە. دەسمان کردەوە بەڕۆیین تا گەیشتینە چایخانەکەی (زەڵان) کە ئەو حەلە سات خۆی لە پێنج ئەدا. لەوێ نانی چێشتەنگاومان خوارد و هاتین بەڕێوە. گەرما و با گەرمەکەی (چەمی وڵیاوا)مان چێشت. ئەسپەکانمان لە تاو ماندوویێتی و گەرما دەمە داچەقێیان پێ کەوتبوو. هەرچەند لێمان دەخوڕین، بەسزمانانە گوێیان نەئەداینێ!. دوایی خۆیان فڕێدایە ناو چەمەکەوە تا فێنک بوونەوە و حەسانەوە... ئینجا دەسمان کردەوە بەڕۆیین، تا کاتی هەشت و نیو لە دەست قرچە قرچی گەرمای مانگی گەلاوێژ (ئاب)، لە نیوەڕۆدا، ڕزگارمان بوو. خۆمان کرد بەچایخانەکەی (قەمیاسە)دا. بەڵام تەواو پەشۆکا بووین. هەر ئەوەندەمان پێ کرا خۆمان ڕووت کەینەوە و، بەبەفراوەکەی شاخی (کەتوو) هەناومان فێنک بکەینەوە. چەند جگەرە کێشێک لە پێش هاوڕێکانماندا گەیشتبووینە ئەوێ. لەبەر ئەوە بەتەواوەتی حەسابووینەوە، چاییمان خواردبووەوە ئینجا گەیشتن بەسەرماندا.

لە تاو خەو جێم بەخۆم نەدەگرت. وەنەوزێکم بۆ دا. سەرم نایەوە. دوایی زرەی زەنگوڵەی بارگیرەکان و دەنگە دەنگی کاروانەوانەکان خەبەریان کردمەوە. کە تەماشای کاتژمێرەکەمم کرد، سات خۆی دابوو لە دە و نیو. بەگورجی هەڵسام و دەموچاوم شۆری و دەسی (نوری ئەفەندی)م گرت بەزۆر ڕام ڕفاند، هەستا بە(٢٥) وردیلە ڕۆیشتن گەیاندمە یەکەم (ڕەزی چنگیان). کە تەماشامان کرد بەدەمیەوە نەمابوو بچینە ناو دێیەکەوە. چونکە چەند هاتبووین ئەوەندەمان دەویست بیگەین. لەوێ پشوویەکمان دا. لەژێر کەپرێکی بچووکا دانیشتین. مناڵە ڕەزەوانەکە هاتەوە. باوەشێکی گەورە ترێی ڕەنگاوڕەنگی هەڵگرتبوو. کە بەدەستە ڕاستا ئاوڕێکم دایەوە، لە پڕ ئەو شاخە گەورە و فراوانەی (چنگیان)م هاتە پێش چاو، کە بستێکی نەمابووەوە نەکرابێ بەڕەز... لە ناوەڕاستیشیا دێیەکی شەست ماڵی بەقەد یاڵەکەوە خنجیلانە هەڵکەوتبوو، ئەویش (دێی چنگیان) بوو. لە پرسیارێ کە کردم، پێیان گوتم: ئەو دێیە هەتا سێ چارەکە ساتیش بەهەر چوار لایدا بڕۆی، هەر ڕەز دەبینی، کە یەکەم دێیە و بۆ ترێ زۆری لە هەموو شاربازێڕدا... بێجگە لەوەیش: هەنجیر و هەڵووژە و هەرمێیش لە پێش هەموو دێیەکدا دەبێتە خۆراکی دێهاتانی تر و شاری سلێمانی... لە شارەوە بۆ دێیەکە ڕێیەکی پان دەچوو. ئەویش بۆ ئۆتۆمبێل کرابوو. ئەم دێیەش بەشی (شێخ مەحموودی گەورە)ی تێدابوو. هەر جارێکیش شتێکی ناوەند خۆی و ئینگلیز ڕوو بدات، (شێخ) دێتە (چنگیان)... ڕۆژ ئەوەندەی نەمابوو ئاوا ببێ، گەڕاینەوە. هەندێ ترێشمان بۆ هاوڕێکانمان برد. لە ڕێ گۆرانیمان گوت. لە خۆشیدا هەرامان ئەکرد دەستاڕێکی زلم بەدی کرد. لە هەموو گۆرانی و هەراکردنێکی خستین. لە (نوری ئەفەندی)م پرسی گوتی: «ئەمە شاخی (کەوتوو)ی پێ دەڵێن. هەرچی دەستاڕ و بەرداشی ئاش هەیە لێرە دروست ئەکرێ».

***

ئێوارێ نانمان خوارد و هەر ئەوەندەمان زانی دەنگی دوو سێ پیاو دەهات، کە بەدەنگێکی بەرز چاکەی شاگردانی خوێندنگاکانیان دەگێڕایەوە، کە لە سلێمانیدا، لە پێناوی (سەربەرزی کورد و کوردستان)دا چۆن خەباتیان کردووە. هەڵسام، چوومە خوارەوە. کابرا هەر لەسەری دەڕۆیشت. دەیگوت:

«ئیمڕۆ هەموو خەڵک لە سەرادا کۆبووبوونەوە. داوای مافی کوردیان لە ڕاسپێراوی هەرە بڵندی ئینگلیز کردبوو. (فائق بەگی تاپۆ)یان هێلکە باران کردبوو. چونکە خەریکی چاووڕاوێک بووە، کە بێگانە حەزی پێ کردووە!...» شەو ساتی شەشەم بوو، لێمان دا ڕۆیشتین. مانگە شەویش تریفەی دەهات. ئەو دەشت و شاخە کاکی بەکاکییە، بێدەنگی داگیری کردبوو. سروەی بایش نەدەهات. هەر دەنگی ئێمە و زرەی زەنگوڵەی بارگیرەکان ئەبیسترا. کەوتینە سەر تەوقەسەری کێوێک. کانییەکی لێ بوو. (کانی سازندە)یان پێ ئەگوت. لەوێش تێپەڕبووین. بەدەشتی (مامە سوبحان)دا هاتینە خوارەوە تا گەیشتینە چایخانەیەکی خۆش... نان و ماست و چاییمان خوارد. لەوێ وەستاین تا گەیشتینە شاخی ڕەنگینی گۆیژە. بەڵام چیمان دی؟! دیم لە دوورەوە، لەناو دۆڵێکی فراواندا، کۆمەڵێک گەوهەر ئەدرەوشانەوە. وەک ئەستێرە جریوەیان لێ ئەهات. شێوەی دەمانچەیەکی جوانیان دروست کردبوو. سەد ئاخم خوارد کە وێنەگرەکەم بەدەرەوە نەبوو، تا ئەو چاوئەندازە گەوهەرینەی پێ بگرم، لەناو ئەو تاریکاییەدا. چونکە هەر وەک بەڕەنگ گەوهەرینە، لە ناویشا و لە دەریشا کانی گەوهەر و بەردی بەنرخە. چونکە (سلێمانی) پایتەختی فەرمانڕەوایی (بابان) بووە. ئەو فەرمانڕەواییەی کە نزیکەی دوو ملیۆن کوردی لەژێر دەستا بووە. گەلێک جاری وا بووە (کوردستان)ی لە دەست (تورک) و (عەجەم) سەندۆتەوە. چونکە (سلێمانی) ئەو شارەیە، کە (گیانی کوردایەتی)ی وەک کانی بەهاران هەڵئەقوڵێ. مامۆستای (کوردایەتی)ی زۆربەی (کوردان)ە لە (کوردستان)دا. ئێستاش وا (کوردایەتی) خەریکە هەر لەم شارەوە، پرشنگ پەخشان بکات بەناو هەموو کوردستانی گەورەدا و ڕێگای ئازادی و سەربەرزی ڕۆشن بکاتەوە بۆ کوردەواری.

***

تا لە چایخانەکەدا ماندوومان حەسایەوە، شەو هەڵات و لە جێی ئەویش ڕۆژ هەڵ هات. نوخشەبێ لە کوردستانیش ئاوا ڕۆژی کامەرانی و ئازادی تیا هەڵبێ. هاوڕێکانم سپارد بەخوا و لێیان جیابوومەوە. ئیتر هەر بەغار ڕۆیشتم تا بەدیاری (شارە خۆشەویستەکەم) و دایکم و باوکم و دۆست و برادەران شادبوومەوە... ئۆخەی!...

شاکر فەتاح/ سلێمانی

«شاگردی پۆلی سێهەمی خوێندنگای دووەمینی بەغدا»

١٩٣٠/٨/١٢

سەیرانی فەللوجە[1] «بەبۆنەی هاتنی ساڵی تازەوە» ١٩٣١/١/٢

بەری بەیان بووەوە، تازە چۆلەکە جریوە جریوی دەست پێ کردبوو، سەعات شەشی لێدا، لە خەو هەڵسام... کام جلم جوان بوو خۆمم پێ ڕازاندەوە، کە گەیشتینە بەر قوتابخانە مامۆستاکەمانم بەخۆی و چەند قوتابییەکەوە بەسواری ئۆتۆمبێلەوە دی، ئێمەش سوار بووین، لێمان دا ڕۆیشتین.

هەر چارەکێک بوو لە پردی (خر) تێپەڕبووین لەولاوە وەستاین و دابەزین، لەو مێوژ و گوێزەی لە کوردستانەوە (سلێمانی) بۆم هاتبوو بەشی هەر چواردەیانم دا... ئیتر هەر باسی خواردەمەنی سلێمانی کرا هەتا گەیشتینە پردی (سرکر)؛ ئێرەش پردێکە ئەو ئاوە جوانەی بەژێردا تافە تاف دەکا و وەکو قەڵبەز دێتە خوارەوە بەسەر پلیکانەکاندا کەف و کوڵ دەکا، کاتێ پیاو گوێی لە هاژەی کەر ببێ قسەی کەسی گوێ لێ نابێ[2]!... کاتەکەی دوایی پاییز بوو، با سارد، بەری ئاسمان بەپەڵە هەورێ ژەنگار بەتیشکی ڕۆژ گیراوە، درەختەکانی گوێ چەمەکە لەبەر بێ بەرگی سەرما دەچێژن، چۆلەکە و پۆڕ بەتاق تاق بەسەریانەوە دەبینرێن؛ هەندێکیشیان لە تاوا بەکزۆڵەیی سەریان ناوەتە ژێر باڵیانەوە، لەناو چڵەدار و وشکەپووش و گەڵای دارەکاندا لە ترسی سەرما و ئەم و ئەو خۆیان شاردۆتەوە!!...

(١) ئەم دەفتەری یادنامەیەی مامۆستا کە لە ١٩٣١/١/٢وە دەست پێ دەکات و لە ١٩٣١/٧/٩دا دوایی دێ، لە ساڵی ١٩٨٤دا بەشێکی لە قەبارەی نامیلکەیەکدا بەناوی (خەباتی ڕۆشنبیران)ەوە لە چاپ داوە: (بڕوانە – شاکر فەتاح: خەباتی ڕۆشنبیران، چاپخانەی، الحوادث، بەغدا ١٩٨٤). ئەوەی جێی سەرنجە لێرەدا ئەوەیە:

ا- لەسەر لاپەڕەیەکی پێشەوەی دەسنووسەکە، بەقەڵەمێکی سوور، لە سووچی سەرەوەی نووسیویە: (لێی چاپ کراوە بەناوی خەباتی ڕۆشنبیرانەوە)، کە دیارە ئاماژەکردنە بۆ ئەوەی کە (هەموو) بابەتەکانی دەسنووسەکە چاپ نەکراوە.

ب- دەتوانم بڵێم کە تەنیا لە سەدا چلی دەسنووسەکەی خستۆتە ناو (خەباتی ڕۆشنبیران)ەوە، ئەوانی دی لەبەر هەر هۆیە کبێ پشتگوێی خستوون و لەلای ناونیشانەکانیانەوە نیشانەیەکی(×) داناوە.

ج- دەستکاری ناونیشانی هەندێ بابەتی کردووە، لە جێی خۆیاندا ئیشارەیان پێ دەدەم، یەک دوو باسی خستوونەتە سەر کە من لە ئەسڵی دەسنووسەکەدا نەمدیون.

د- دەسنووسەکە (١٥) وێنەی فۆتۆگراف و چاپکراوی تێدابووە، لەوانە حەوتیان فەوتابوون؛ جێگاکانیان دیاربوو، هەندێکی کەشیان بۆ چاپکرنەوە دەس نادەن؛ چونکە بەشێوەیەکی کۆن و بەئامێری باش نەگیراون... نادیارن.

هـ- وام بەچاکتر زانی دەسنووسەکە (هەمووی) تێهەڵکێشی (ئاوێنەی ژینم) بکەم و وەک بەشێکی گرنگ لەو قۆناغەی ژیانی.

و- لە پەراوێزەکاندا وشەی (نامیلەکەکە) مەبەستم (خەباتی ڕۆشنبیران)ە.

ز- ساڵی ١٩٣٠-١٩٣١ ساڵی کۆتایی خوێندنی مامۆستا بووە لە (ئامادەیی مەرکەزی) لە بەغدا، چونکە بەپێی دەسنووسی (یادنامەکانی ١٩٣٢) مامۆستا دەچێتە (برومانا – لوبنان) بۆ خوێندن.

(٢) مامۆستا ئەم ڕستەیەی دوایی وەک توانجێ گرتۆتە ناوی پردەکە، چونکە بەکوردی (سەرکەر)ی نووسیوە.

وێنەی گەشتی «فەللوجە»

ڕۆژەکەی سەیران؛ دڵ حەزی لە گەشت، لەش ئارەزووی بزووتنی هەبوو. هەر ئەوەندەم زانی مامۆستاکەمان تفەنگەکەی کردە شانی بەگەلەیەک قوتابییەوە ڕووی کردە دەشتەکە، ڕاوی ئەو مەلە بەسەزمانانە بکا! منیش ئارەزووم لەوان کەمتر نەبوو بۆ ڕاو، باوجود ڕۆڵەی وڵاتێک نەبووم هەمیشە ڕاوی تیانەبێ؛ بەهەڵەداوان خۆم گەیاندنێ، نزیکیان نەبوومەوە بەتەواوەتی، تەقەیەک هەڵسا، مەلێکی ڕەنگاوڕەنگ (پۆڕێک) لە حەواوە سەر ئەنگرێ بوو، کەوتە سەر زەوی و هەرام کرد، سەرم بڕی و گرتم بەدەستمەوە؛ مامۆستاکە ڕووی تێ کردم:

– ئەوا ئەم مەلە لەبەر تۆ دەکوژم.

هەر ئەوەندەم زانی تفەنگ تەقی و لەولاوە پەلەوەر کەوت، گەیشتم بەسەریا کە دەبینم مەلێکە ڕەنگین، لە هەر تەرحێک دەنوێنێ، وەک بووک ڕازاوەتەوە، بۆیە پێی دەڵێن: «بووکی ناوباخ»[1] ئەمە وا، ئینجا هاتینەوە هەوار، بەئارەزووێکی بێ شومارەوە لە گوێ ئەو ئاوە ئاوێنەییە دەستمان کردە نانخواردنی، وەکو هەزاران ڕۆژ پێکەوە نانمان خواردبێ، بەکەیف و پێکەنینەوە سکمان تێرکرد... ئینجا سوار بووین، بڕۆ، هەتا گەیشتینە (فەللوجە).

ئێرەش دێیەکە بەڵام گەورە، لە شێوەی لادێدا پیس و پۆخڵ، نارێک و پێکی بەئاشکرا تیا دەردەکەوت... کەچی ئۆتۆمبیل، ئەلەکتریک، قوتابخانەی ڕێکوپێک لەسەر شێوەی تازە، پردی ئاسنین بۆ هاتوچۆی ئۆتۆمبیلە گەورەکانی ناو شام و بەغدا... ئەم هەموو شتە سەیرانە لەو دێیەدا دەبینران!!

(١) ئەو مەلە بەعەرەبی (عروس البستان)ە.

بێگومان لەمەو دوا دەبێتە شارێکی زۆر پاک و خاوێن، جوان، گەورە، ڕێکوپێک؛ چونکو لەسەر ڕێگای کڕین و فرۆشتنی عێراق و سوریەیە... هەموو شتێ کە لە شامەوە بێت دەشێ بەسەر فوراتدا، بەسەر ئەو پردەی فەللوجەدا بڕوا. ئێرە وا و کەچی سلێمانیش هێشتا قوتابخانەیەکی تازەی تێدا نییە کە لەسەر شێوەی جوانی، پاکی، ڕێکی شێوەی ڕۆژئاوایی بێت.

فەللوجە دێیەکە قایمقامی تیادەنیشێ، سولەیمانیش شارە، موتەسەریفی تیا دادەنیشێ؛ حەلی خۆی پایتەختی بابان، هەواری زانین و زانستان بووە. بۆنەی دیارە[1]، ئیستیعمارە، خوا موستەعمیرین بکا بەپارە پارە؟!، ئەمەش باسمان نییە، لەوەپاش گەڕاینەوە و گەلێ وێنەمان گرت، بە تەواوەتی لەشمان، هۆشمان حەسایەوە، دڵمان کرایەوە، کەڵکەوەر بووین... تێشگەیشتین!...[2]

هەواڵی سلێمانی لەم مانگەدا

هاتنەوەی سەر کۆمارەکان:[3] مەحموود جەودەت و حامیدی برای[4] لەلای شێخ مەحموود ڕەنجەڕۆ

(١) وشەی (بۆنە) بەمانای (هۆ)ی بەکارهێناوە.

(٢) فەللوجە: شارۆچکەیەکە (ئێستا بۆتە شار أ.ب) کەوتۆتە بەری ڕۆژهەڵاتی فوراتەوە، بەرۆخانەی ڕووبارەکەدا، مەرکەزی قەزایە و سەر بەپارێزگای (ڕوممادیە – الأنبار)ە، پردێکی ئاسنی تێدایە. لە بەغداوە بە ٥٨ کیلۆمەتر دوورە، ڕێگایەکی قیرِ پێکیانەوە دەبەستێ، هەر لێرەوە لقێکی لێ دەبێتەوە بەرەو ئەبوغرێب و کەلاوەکانی عەقەرقووف.

دەشێ ناوی (فەللوجە) لە عەرەبیدا لە ناوی جێگایەکی کۆنەوە هاتبێ کە لە سەرچاوە بزمارییەکاندا بە(بلۆکتۆ) و ئارامییەکاندا بە(بلۆکتا) هاتووە. (طەبەری)ش لە ڕووداوەکانیساڵی ١٢ک-دا ناوی هێناوە، هەروا (یاقووت) بە(فلا لیبح السواد) ناوی بردووە؛ بەتایبەت ناوی دوو فەللوجەی بردووە: گەورە و بچووک... دیسان (حاجی خەلیفە)ش لە (جیهاننامە)ی ١٦٠٠ز ناوی هێناوە کە: دوو ڕۆژە ڕێگایەک دەبێ، لە (حیللە)وە.

هەندێ بازرگانی ئینگلیزیش لە سەردەمی شاژنە (ئەلیزابێس)دا ١٥٥٨ – ١٦٠٣ز ناویان بردووە؛ لەوانە (سیزار فردریک)ە کە بە(فلوگیا، فلوجیا) ناوی هێناوە.

بڕوانە: (طه باقر و فؤاد: المرشد الى مواطن الآثار والحضارة، الرحلة الأولى، مديرية الفنون والثقافة الشعبية، وزارة الأرشاد ١٩٦٣ بغداد).

(٣) ئەم وشەیەی بەرامبەر بە(ئەفسەر)ی ئێستا داناوە.

(٤) مەحموود جەودەت: کوڕی ئاغا بچکۆلەیە لە تیرەی زەنگەنە، لە ١٨٨٩ لە سلێمانی هاتۆتە دنیاوە، خوێندنی ئایینی و ڕوشدیەی لە سلێمانی بووە، لە ١٩٠٧ لە ئەستەمۆڵ حەربیەی شاهانەی خوێندووە و لە ١٩١١ بەئەفسەر دەرچووە، لە ١٩١٤ بەشداری شەڕی جیهانی یەکەمی کردووە، لە ١٩١٩ هاتۆتەوە سلێمانی چۆتە لەشکری شێخ مەحموودەوە، لە ١٩٢٤ چۆتە سوپای عێراقەوە تا پلەی -رئیس أول- چووە، لە ١٩٣٠ دیسان چۆتەوە پاڵ شێخ مەحموود لە پیران و لە ١٩٣١ هاتۆتەوە لای حوکمەت و لە ١٩٣٧ بۆتە ئەندازیار لە=

بوون، کە ڕەنگە لەسەر سەندنی پارە بووبێ لە لادێییەکان، هاتنەوە بەغدا، خۆیان دایە دەس (ع ە ر ە ب)[1].

دەربازبوونی قوتابی، چوار قوتابی سلێمانی: غەفور سەعید، باقی نوری، ڕەئووف سالح، ڕەگی کوردایەتیان هەڵسا، وازیان لە قوتابخانە و باوک و دایک خۆشی شار هێنا، بەو زستانە بەناوی ڕاوەوە چوونە کن شێخ مەحموود بۆ ڕەنجدانی لە پێناوی کوردایەتی[2]... لەسەر ئەوە چەند قوتابییەکیان بەو ناوەوە لە سولەیمان خسۆتە بەندیخانەوە.

سەرما: ئەمساڵ بەفرێکی زۆر، سەرمایەکی بێ شومار لەو ناوەدا دیاری داوە، کە لەو عەسکەرانەی چوونە بەرامبەری لەشکری شێخ مەحموود، یانزە کەسیان بەر قینی سەرما کەوتوون، ڕەق بوونەتەوە.

عەسکەر: وا دەزانم لە هەموو عێراقدا (١٠٠٠) عەسکەری لێ دەرچێ هیچ کەسێ نەماوە نەنێرابێ بۆ سلێمانی بۆ بەرامبەری شێخ مەحموود. بەڵام لە لای هەڵەبجە تووشی کوردەکان دەبن، هەرایەکی گەورەیان دەبی؛ کوردەکان لە دوو لاوە کوشتارێکی زۆریان لێ دەکەن... ئینجا وازیان لێ دەهێنن.

ژیانی تایبەتی ١٩٣١/١٢/١٥

وێنە: هەرچی کوردێک لە کووزی[3] چوارەمدا هەبوو گردبووینەوە. چووینە لای وێنەگر، وێنەیەکی گەورەی جوانمان گرت، کە ببێتە یادگاری ژیانمان، چونکو ئەمساڵ بەناوی خوا لەم قوتابخانەیە دەردەچین، نەوەکی ئیتر یەک نەکەوینەوە لە قوتابخانەیەکی تردا... ئەگەر بڵێم هەموومان حەوت کەس بووین سەرت سوڕدەمێنێ، بەڵام بەڕاستی بزانە، لە نزیکی پانزە قوتابی کوردی ئەم کووزە ئەمەندەی تێدابووە کە هەموو یەک دڵ و یەک زوبان بەڕاستی کوردیان خۆش بوێ، بۆ کورد بکۆشن. واشبزانە کە لەو حەوت کەسە یەکێکی کەرکووکی تێدابوو، ماوەکەی خەڵکی سلێمانی بووە!.

=(إشغال)... لەگەڵ سەلامی شاعیردا لێرە پێکەوە بوون.

شێخ سەلام لە نامەیەکیدا بۆ د. مارف دەڵێ: لەسەر واقیعەی ٦ی ئەیلوول دیسان لە بەغدا لەگەڵ مەحموود جەودەت و حەمید جەودەت و کامیل حەسەن کە زابت بوون لە جەیشی عێراقدا فیرارم کرد، لە پیران چووینە لای شێخ مەحموود. (هاوکاری. ژمارە ١٥٥٠، ١٩٩٠/٢/٥) لە ڕووداوێکی نادیار و تەمومژاویدا لە بەغدا دەسگیر دەکرێ و لە ١٩٣٧/١١/٢٠ ئیعدام دەکرێ. مەحموود جەودەت کەسایەتییەکی کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیر بووە، لە دامەزرێنەرانی یانەی سەرکەوتن بووە لە بەغدا، جگە لەوە وتار و هەڵبەستی زۆری لە ڕۆژنامەمەکاندا بڵاو کردۆتەوە، هەروا لە ١٩٣٠ کتێبی (بەهائوڵڵا و دەوری نوێ)ی کردە کوردی و بڵاوی کردەوە، (پۆلۆنیا پۆلەندە یا لەهەستان) لە ١٩٤٠ (دار المعارف) چاپی کردووە.

(١) نووسەر وشەکەی بەم شێوەیە نووسیوە، کە پەستی و بێزاری خۆی دەردەخات.

(٢) لێرەدا مەبەستی ڕاپەڕینەکەی شێخی نەمرە کە دوای شەڕی بەردەرکی سەرای سلێمانی (٦ی ئەیلوولی ١٩٣٠) بەرپای کرد، وەک کاردانەوەیەک بەرامبەر ئەو زەبر و توندییەی حوکمەت دژی خەڵکی شار نواندی.

(٣) کووز: پۆل، قۆناغ، مرحلة.

ڕۆژنامە: لەم ساڵەدا وریاییەکی باشم تیا پەیدا بووە، لەمەوپێش هەر بەڕەنگ زەردی و لاوازی و شت ساز (هەزم) نەکردنەوە دەمناڵاند، ئێستە قورساییم زۆر بووە. ڕەنگی خوایی خۆم وەرگرتۆتەوە، هەر شتێ دەیخۆم بەئاسانی دەیسازێنم؛ ئەمەش بۆنەی هیچ نییە ئەوە نەبێ لەسەر ڕێگای خوایی دەڕۆم، مەبەس ئەوەیە خوا چۆنی بۆ داناوم بەو پێیە دەڕۆم: لە خواردنا ناونجیتی، هەموو شەوێک پەلوپۆم بەیارییەکی تایبەتی کە لە میسرەوە بۆم هاتووە، دەبزوێنم، ماسوولکەکانم پڕ و توند بووە، هەتایەم بەرە بەرە لەشم چاک دەبێ، ڕەنگ زەردیم دەڕوا، قەڵەو دەبم.

هەموو پاش نانی شێوانێک و بەیانیانێک بەفرچە و دەرمان دەم و ددانم دەشۆم. سەرم پاک پاک دەشۆم، پاشان بەر باوتیشکی ڕۆژی دەدەم... هەمیشە ڕووم خۆش و بەهیچ دڵتەنگ نابم، هەفتەی جارێک پاک پاک خۆم بەئاوی گەرم دەشۆم، ئێواران تا ماندوو دەبم دەگەڕێم... بەکورتی، کەیف، گەڕان، بزووتن، خواردنی باش، پاک و تەمیزی. ئەمانە هەموو ڕۆژ بەجێ دەهێنم، لەبەر ئەوە هەتا دێم لاوازیم لادەچێ، گۆشت و بەهێزی و وریایی دەچێتە جێگای کە بەمە چاکی بەخۆم وەچاکی بەکورد و کوردستان دەگەیێنم چونکو کار بەپیاوی بەهێز و مێشک تەواو دەکرێ، نەک بەپیاوی لاواز و کەمهۆش.

ئەمەش هەمووی دەگەڕێتەوە سەر پیاوەتی (موحەممەد فائیقی جەوهەری) کە قوتابییەکی میسری بووە وەکو من لاواز، پاشان بەبزووتن و بەپاک و خاوێنی چاک بووە. ئینجا خۆی قوتابخانەیەکی گەورەی لە قاهیرەدا کردۆتەوە.

نەخۆشی بەبزووتن چاک دەکاتەوە، نەک بەدەرمان و تەمەڵی!... لەبەر ئەوەی بەتەواوەتی لە ژیان بگەم، بووم بەکڕیاری ڕۆژنامەی (الرياضة البدنية) کە هی ئەوە؛ باس لە لەشچاکی و ژنهێنان و بزووتن دەکا کە پیاو، کردەوە و لەشی، پێکەوە پێی چاک دەبێ!.

بزووتنی کورد بەلای کوردێکی دانیشتووی ئەمریکاوە

دوو سێ مانگ لەمەو پێش لە یادگارنامەکەی پارمدا وتەیەکم گۆڕییە سەر کوردی، کە هەر هی ئەم دوکتۆرە بوو؛ بەسایەی ڕۆژنامەیەکی ئەمریکاوە نووسرابوو، ئەوا ئێستا وتەیەکی تری دەکەمە کوردی کە ڕۆژنامەیەکی تری ئەمریکا لێی وەرگرتووە...

***

ڕۆژنامەی (فیلادەلفیا بۆلیتین)ی ئەمریکایی لە بابەت ئەم هەرایەی کوردستانی ژوورەوە چەند پیتێکی[١] نووسیوە کە لەناویدا بیروڕای کوردێکی حەکیمی نیشان دابوو کە لە ئەمریکادا دانیشتووە، ئێمەش گۆڕیمانە سەر عەرەبی[٢]:

(١) لێرەدا مەبەستی (وتە یا قسە)یە، نەک (پیت) بەواتای ئێستا کە (حرف)ە.

(٢) باسەکەی لە ڕۆژنامەی (نداء الشعب)ی بەغدایییەوە وەرگرتووە کە ئەویش لە ئینگلیزییەوە وەری گێڕاوە. (نداء الشعب جريدة –العدد ٣٦٦، الأثنين ١٩٣١/١/٢٦ ص ١-٢)

«ئەو بەفروبارانە زۆرەی لە زستانی ئەمساڵدا لە کوردستاندا، بەتایبەتی لە شاخەکانی ئاراراتدا باری، بووە بۆنەی وەستانی ئەو بزووتنەی کوردەکان بەرامبەر زۆردارەکانیان (تورکەکان) کە دەستیان دایە.

وەلێ ئەم بەفر و بارانە هێندە نامێنێتەوە، هەر ئەوەندە دەزانی بەهاتنی بەهار هەمووی دەتوێتەوە. ئینجا ڕێ دەکرێتەوە، دووبارە کوڕی شەڕ و هەڵڵا لەناو هەردوولادا دەگیرێتەوە. لەو شاخە بڵندە سەختانەدا کورد خۆیان ئامادە دەکەن، شیر لە کالان دەردەهێنن دێنەوە بەرامبەریی زۆردارەکانیان؛ بۆ داوای سەربەستی و خۆیبوون دێن بەگژیاندا، بۆ ئەوەی بگەنە ئاواتی خۆشەویستیان، بەمە هەڵڵای خۆیان، کە لە پێنج ساڵ لەمەو پێشەوە پێیەوە خەریکن، هەڵدەگیرسێننەوە.

ئێستاش لە هەواڵی نهێنی لە بابەت خۆئامادەکردنیانەوە بۆ بزووتن و بەگژاچوونی کە بۆ ئەم بەهارە خەریکن بیکەن بێ بەش نەماوینەوە؛ هەمیشە بەسایەی لقێکی (کۆمەڵی خۆیبوون)[١]ەوە کە لە ئەمریکا لە شاری فیلادەلفیادا دامەزراوە؛ لە هەواڵی ئەوێ شارەزایی پەیدا دەکەین، کە ئەم لقەش پەیتا پەیتا

(١) گرنگترین ڕێکخراوێکی سیاسی کوردی باکوور بووە لە سەرەتای سەدەی بیستدا کە بەکۆمەڵێ نەخشە و پلانی ڕێکخستن و کارکردنی تازەوە خۆی نواند، وەک دەردەکەوێ ئەمەش سەرەنجامی تەجرەبەی ئەو هەموو سەرهەڵدان و شۆڕشانە بوو کە لەو بەشەی کوردستاندا لەوە پێش بەرپابوون و تووشی نسکۆ هاتن، دواییەکەیان شۆڕشەکەی شێخ سەعیدی پیران بوو کە لە ١٩٢٥/٤/١٤دا دەسگیرکران. لە ١٩٢٧/١٠/٢٨ لە شاری (بەحمدون)ی لوبنان کۆنگرەی دامەزراندنی ڕێکخراوی خۆیبوون گیرا و گەلێ کەسایەتی تێکۆشەر و بەناوی کوردی باکوور تیایدا بەشداریان کرد، لەوانە: (مەمدوح سەلیم ١٨٨٠-١٩٧٦، د. محەمە شوکری سەگبان، ئیحسان نوری پاشا، عەلی ڕەزای کوڕی شێخ سەعید، مستەفا شاهین، شەریف پاشای خەندان، جەلادەت بەدرخان و... گەلێکی دی). یەکەم کۆمیتەی ناوەندی ئەم زاتانە بوون: (جەلادەت بەدرخان یەکەم سەرۆکی خۆیبوون، مەمدوح سەلیم، د. محەمەد شکری سەگبان، حاجۆ ئاغا، ئەمین رامانی، عەلی ڕەزا، مستەفا شاهین و...هتد) جگە لە دانانی پلانی کارکردن و بەڕێوەچوونی سیاسەتی ڕێکخراوەکە، کۆنگرە پێشنیاری تەشکیلاتی عەسکەری و چەتە ڕێکخستنی سەربازیشی کرد، هەروا بڕیاری دا کە خەبات و تێکۆشانی تەنیا لە کوردستانی تورکیا بێت، شێوەی چارەسەریشی بۆ ئەم خەباتە تەنیا سەربەخۆیی و ئیستیقلالی کوردستان بێ. جگە لەمانە خۆیبوون گرنگی و بابەخێکی سەرەکی بەلایەنی ڕاگەیاندن و وشیارکردنەوەی خەڵکی کوردستان دەدا، هەر لەمەوە بوو کە دەیان بلاڤۆک و نەشریاتی جیاجیای بەزمانەکانی ئینگلیزی و فەرەنسی و تورکی و کوردی و عەرەبی لە وڵاتی شام و لوبنان و فەرەنسە و ئەمریکا و میسردا پەخش کرد، بەمەش توانی دەنگی خۆی بەجیهانی دەرەوە ڕابگەیەنێ. لە نێوان ١٩٢٧-١٩٣٠ سەرکردایەتی شۆڕشی ئاگریی کرد و بۆ ئەمەش ئیحسان نوری پاشای دانا بەسەرکردەی گشتی هێزەکانی شۆڕشگێڕان و مۆرک و شەقڵی خۆی لەم خەباتەدا چەسپاند. لەکاری ڕێکخراوەیی و ناساندنی دۆزی کوردی باکووردا: جەلادەت و کامەران و سورەییا بەدرخان لە شام و بەیروت و پاریس و میسر بەناوی خۆیبوونەوە هەوڵێکی بێ پەروایان دەدا. ئەم ڕێکخراوە بەدرێژایی ٤٠ ساڵ دوای خۆی لەلایەن کوردی باکوورەوە هیچ گروپ و ڕێکخراوێکی سیاسی دی نەیتوانی میراتگریی بکا. لە ١٩٤٦دا کارەکانی گەیشتە وەستاندن.

هەموو هەفتەیەک لە ناوچەی کۆمەڵەکەوە کە لە کوردستان دامەزراوە، نامەی لە چاپدراوی دێتەکن، بەزیانی عەرەبی نووسران، کە کەم لە پەلی ئەم کۆمەڵە دەتوانێ تەماشای بکا.

ئەم کۆمەڵەیش یەکێک بەڕێوەی دەبا ناوی (دکتۆر نەجیب موستەفا بەکری) کوردە کە لە شەقامی (٦٠٥) دادەنیشێ. لە خەستەخانەی (سانت ماری خۆرایی)شدا فەرماندەرە.

ئەم حەکیمە گەنم ڕەنگەی ماسوولکە بەتینە لە کوردستانی تورکدا لە دایک بووە. بەشێکی زۆری ژیانی لەسەر ئەو شاخە بەرزانە ڕابواردووە کە باو و باپیری بەهەزاران ساڵ لەمەو پێشەوە تیادا ژیاون. ئەو شاخانەی لەناو (تەورات)دا ناوبراون کە لە دەنگی کەشتی نووحدایە، کەلاوەکانی نەینەواش (نەینەوای کۆن) دەکەوێتە بناری ئەم شاخە بەرزانەوە. لەوێشدا لە ئاسمانەوە (خوان) هاتۆتە خوارێ؛ وەکو نووسراوە نازدارەکان (کتێبی موقەددەس) باسیان دەکا. ڕۆژنامەکەی گوتمان بەم ڕەنگە لە کوردستان دوا بوو، بۆ بوونە سەرەتایەک بۆ قسەکانی حەکیمەکە کە نووسیبووی. قسەی حەکیمەکە: گەلی ئێمە (کورد) گەلێ شەڕی لەگەڵ گەلی قەفقازیدا کردووە، چونکو کورد یەکەم گەلێ بوون پێیان کەوتە ئەم زەوییەوە، بەخۆی و دراوسێکانیەوە داگیریان کرد، ئینجا تیادا ژیان، بەبێ ئەمەی کەسێ بەربەرەکانیان لە تەکدا بکا.

تورکیش هیچ نین، ڕەگەزێک نەبن لە ڕەگەزی توران یان مەغۆل، لە پێش پێنج پشت (قرن) و نیودا.

ڕووبەوەی ئایینی کورد و تورک زۆر لەیەک دەچن، هەردوو تیرەکە ڕێکەوتوون، بەڵام گەردوون بۆ لای ئەوان (تورک) سووڕاوەتەوە، تورکەکان دەستدرێژکەر بوون و کوردەکانیان خستۆتە ژێر چنگی خۆیانەوە، هەرچی هەست و نەست هەبووە بۆیان جێبەجێ بووە، ئینجا لە کوردەکان ئاوەژوو وەستاون، هەرچی لە توانایاندا بووە لە دیلێتی ئەواندا بەکاریان هێناوە... بەڵام کورد ئەمەندە سەرشۆڕ و بێ هێز نەبوون، لە کاریان بێدەنگ بن، هەستان، وورووژان، دەستیان دایە دەستییەک، بەیەک دەنگ هاواری داواکردنی بەشی خواروی خۆیان کرد!. ئەوا ئێستا داوای پایەی پێشوویان دەکەنەوە، دەیانەوێ تورک لە خاکی باووباپیریان بکەنە دەرەوە. لەبەر ئەوە خەنجەریان هەڵکێشا، هەڵستان، بەرامبەر بەتورک ڕاوەستان. کۆمەڵی زۆریان دامەزراند، دوا کۆمەڵیان کۆمەڵی (خۆیبوون) بوو کە لە ساڵی ١٩٢٧ دایان مەزراند.

ڕۆژنامەکە لە پاش ئەم قسانەی دوکتۆر نەجیبەوە چەند قسەیەکی خۆی پێوە نابوو:

لە بەناوبانگترین پەلی ئەم کۆمەڵە لە ئەمریکا؛ (ئەمیر سورەییا بەدرخان بەگ)ە، شازادەی شاری جەزیرەی کوردی و کوڕی (بەدرخان)ی ناودار کە دوا والی ئەم شارە و دەوروپشتی بووە. ئەو شارەی کە بەنیوە سەربەخۆییەکی ناوەوە ڕایدەبوارد، لە پێش ئەمەی تورک لە ساڵی ١٨٤٢م دا بیگرێ، لەو حەلەدا کە هەرا لەناو بەدرخان بەگ و تورکەکاندا پەیدا بوو، کە ئیتر دوارۆژی بەدرخان بوو لە سەردارێتیدا. بەڵام ئەمیر سورەییا نزیکەی دوو ساڵ دەبێ هاتە ئەمریکا، لێرە لای دکتۆر نەجیب بوو بەمیوان، پاشان ڕێکەوتن پێکەوە لقێک بۆ (کۆمەڵەی خۆیبوون) لە شاری دیترۆیتدا بکەنەوە، چونکی لەم شارەدا ژمارەیەکی گەورەی کورد گوزەران دەکا.

ئەم بیرە (بیری سەربەخۆیی کوردستان) بێچووی ئیمرۆ نەبووە بەڵکو لە دەمێکەوە ئەم بیرە هەیە،

چونکی (شازادە ئەمین بەدرخان) باوکی شازادە سورەییا، مردووی حەوت هەشت ساڵ لەمەو پێش، لەم ڕێیەدا کۆششێکی بێشوماری کرد. یەکێ لەو کۆششانە دامەزراندنی (کۆمەڵی پێشکەوتنی کوردستان) بوو لە ساڵی ١٩٠٨، بۆ ئەوەی پرش و بڵاوی کورد گرد بکاتەوە، قسەیان پێ بکا بەیەک، داوای ئەمەکیان بکەن، وە بۆ ئەمەی گەلێتی و ڕەگەزێتیان بژێنێتەوە. (دوکتۆر نەجیب بەکر)یش لە ئەستەمۆڵدا خوێندوویەتی تا لە قوتابخانەی حەکیمی دەرچووە، ئینجا لە ساڵی ١٩٢١دا هاتۆتە ئەمریکا، لێرەشدا دەمێک لەسەر پوولی خۆی لە دوقتۆریدا بەسەری بردووە، هەتا لەم دواییەدا کردیانە (دوقتۆری منداڵان) لەو خەستەخانەیەی لە سەرەوە ناومان برد کە لە شاری دیترۆیتدایە.

لەگەڵ ئەوەش فرمانەکەی لەوانە نییە بتوانێ بەکاری سیاسەتەوە خەریک بێ، کەچی دەمێکی زۆری خۆی لە پێناوی سەربەخۆیی وڵاتەکەیدا (کوردستان) بەخت دەکا. هەمیشەش هەڵمەتی گەورە دەباتە سەر حوکمەتی تورک، کە بەرامبەریی هاوخوێنەکانی دەکات... خۆ قینێکی خراپی هەڵدەستێ کە دەبینێ حکوومەتی تورک دەڵێ: من ئەو هەرایە دەکوژێنمەوە، کە هەندێ لە کەللە شەقەکانی کورد هەڵیان گیرساندووە یاخود دەبینێ کە تورک خەریکە بەتەواوەتی ڕەگەزی کورد بنەبڕ بکا، ئەو ڕەگەزەی کە ٥٥٠ ساڵ بۆنەی ژیانی تورکیا بوو.

ئینجا دوقتۆر دەڵێ: ئەمیش دیسانەوە ڕێژگاویەکە تورک دەیەوێ چاوی خەڵکی پێ ببەستێ، هەتا چاوی ئەوانەش کە بەم کارەوە خەریکن. هیچ نەبوو بەبۆنەی هەڵسانی ئێمە بەرامبەر بەتورک، ڕزگاریمان دەبێ لە دەست زۆردارییان، بەدکارییان کە هەمیشە بەدەستیەوە ناڵاندومانە.

وەنەبێ گەلی کورد ئەو گەلەبێ تورک بتوانن بەم تەرحەیان بەسەربێنن و نەبزوونەوە، هەرچی کوردە، لە لەدایکبوونیانەوە تا مردنیان، تفەنگ و ڕم و شیر و ئەسپ نەبێ هیچ لەبەر دەمیاندا نابینین.

نە تورک وە نە کەسی تر، وە نەبێ نەشارەزابن کە هەتا ئێستا خواردنەوەیان خوێنی کوردەکان بووە کە هەمیشە بەسایەی جەردەیی و شەڕ و هەڵڵاوە ڕشتوویانە، لەبەر ئەوە هێشتا تورک نەهاتبوونە سەر کوشتاریان، ئەوان (کوردەکان) هەڵسان، ڕیزیان بەست، بۆ سەر حکوومەتی تورک هێرشیان هێنا، لەبەر پاراستنی ئەمەکیان و پیشاندانی خۆیان.

ئەو هەرایانەی کە لەم دواییەدا کوردەکان کردیان، لە ساڵی ١٩٢٥م ەوە دەست پێ دەکا، کە (شێخ سەعیدی کورد) پێکی هێنا لە هەڵسانی یەکەم جاریدا، لەگەڵ ئەمەشدا هەندێ فێڵ و فەرەج لە ژێرەوە کوردەکانی خستە سەر ئەوەی بەناچاری هەراکەیان لە ناکاتدا هەڵگیرسێنن، بەڵام زیانێکی بێ شوماریان لە تورک دا، گیاندارێکی زۆریان لێ خستنە گۆڕەوە کە دەگاتە (٥٠٠٠) پاشان کە تورکەکان دیان کە هێزی کورد بەو تەرحەیە ئینجا ڕاستی بۆیان هاتە پێشەوە، بەئاشکرا دەستیان کردە کوشتار.

لەو هەواڵانەی لەوێوە دەمگاتێ، بۆم دەرکەوتووە کە هەرا خراپ قەوماوە، لەناو هەردوو لادا لە هاوینی پاردا لەناو شاخەکانی ئاراراتدا کوردەکان هەڵمەتیان بردبووە سەر قەڵا و شوێنە بەهێزەکانی تورکەکان، گڕیان تێ بەردابوو، هەتا تەنگەتاویان پێ سەندبوون و لەوێ ڕاوە و دویان نابوون.

کوردێک ئەگەر موسوڵمان بێ یا گاور یاخود زەردەشتی، هەمیشە بەچەکەوەیە، قەت لێی جیا

نابێتەوە؛ لای ئەو کاتی شەڕکردن و نەکردن یەکە، لە شاردابێ، لە دێدابێ، لە دەشتدابێ لە لەوەڕدابێ، لە شاخەکاندا... بێ چەک ناسووڕێتەوە.

کوردستان پێنج کەرتە؛ بەشێکی لەژێر دەستی تورکدایە، دووەمیان ڕووس، سێیەم فەرەنسە (ئەو بەشەی بەسوریەوە نووساوە) چوارەم ئێران، پێنجەمیش بەعێراقەوە نووساوە؛ بەڵام لەژێر چاودێری بەریتانیای گەورەدایە. لەم پێنج بەشە هیچیان لە زۆردارەکانیان ڕاست نەبوونەتەوە، ئەو بەشە نەبێ کە لەژێر چنگی تورکدایە، ئەو بەشەی ئێستا لێی دواین[1]. ئەمە ئەوەیە کە دوکتۆر نەجیب موستەفای کورد قسەی بۆ کردین، لە بابەت بۆنەی هەڵسانی کوردەوە بەرامبەر تورک لە هاوینی ڕابوردوودا؛ ئەوەش کە کورد چۆن خەریکە لەژێرەوە خۆی ئامادە دەکا بۆ هەرایەکی تازەی کە لەم بەهارەدا!!»

نیداء الشعب/ بەغداد

ژمارە ٣٦٦-٢٦ کانوونی دووەم ١٩٣١

سینەما ١٩٣١/٢/١

ڕەنگە کە ناوی سینەما لەسەر ئەم لاپەڕەیە ببینی وا بیربکەیتەوە شەوێک لە شەوان چوومەتە سینەمای هەمووان، چیرۆکێکی جوانم لەسەر پەردەی زیوین بەدی کردووە؛ زۆر کاری لە دڵم کردووە، لەبەر ئەو کچە جوانانەی ئەو دەرودەشتە جوانەی، یاخود ئەو شەڕ و هەڵڵایەی پاڵەوانێکی بەهێز کردوویەتی، لەبەر ئەمانە دڵخۆش و شادمان بووم، وا خۆم ڕانەگرتووە خستوومەتە سەر ئەم پەڕەیە تا ببێتە یادگارێک!...

ڕەنگە تۆ ئەمانەت هەموو بەبیردا بێت!... بەڵام کە ئەم دێڕانەی خوارەوەت خوێندەوە ئینجا هاوار دەکەی کە ئەم ناوە (سینەما) نەدەبوو بکرایە بەسەرباس، بەڵکو (وریابوونەوە، چاوکردنەوە) لە بریتی ئەوە لە سەرەوە نەخش کرایە. لە قوتابخانەی خۆمان، شەوێک بوو، هەموومان کۆبووبووینەوە، چاومان بڕیبووە پەردەکە، لە پڕ نووسینێکی ئینگلیزیمان هاتە پێش چاو: (لە دانراوەی -لە ڕەنجدانی پیاوەتیی- ڕۆکفیلەر) لە هەرە دەوڵەمەندەکانی ئەمریکا، بەڵکو دنیا... ئینجا بیرکەرەوە، ئەم پیاوە لە پێناوی پیاوەتیدا چۆن کەللە[2]، لەشی قوتابیان، خوێندەواران، پیاوانی دونیا پەروەردە دەکا؛ بۆ ئەمەی پیاو لە

(١) دیارە ئەم بۆچوونە دوورە لە ڕاستییەوە، چونکە لە پارچەکانی دی کوردستاندا هەر لایە و بەشی خۆی و بەپێی بواری ڕەخساو و (هەتا نەڕەخساویش) بەرامبەر هێزە داکیرکەرەکانیان وەستاونەوە و خەباتی سەختی خوێناویان پیادە کردووە بۆ بەدەسهێنانی ئازادی و سەربەخۆیی.
شۆڕشەکانی شێخ عوبێدوڵڵای نەهری و سمکۆی شکاک لە کوردستانی ئێران، شێخ عەبدولسسەلامی بارزانی ١٨٢٦-١٩١٤ کە دژی عوسمانیان لە سەرەتای چەرخی بیستەمدا ڕاپەڕی و داوا ڕەواکانی کوردی دەڤەرەکەی خستە پێش چاوی ئەستانە و هەروا شۆڕشی شێخ مەحموودی نەمر لە سلێمانی دژی دەسەڵاتی داگیرکەران لە کوردستانی گەورەدا. گەواهی قسەمانە

(٢) کەللە: دیارە مەبەستی (مێشک) یا ڕادەی تێگەیشتن و فێربوونە.

نەخۆشییە پیسەکانی بگەن وەکو (لەرزوتا، گرانەتێ، سیل و دیق، سووزەنک، ئاتەشەک... هتد) لەسەر شێوەی سینەما بەچەندان باخ و باخات، زەویوزار، ئاو، شیو، کارێز و گۆمی لەسەر پەردەکە پیشان دەدا. لەلایەکی کەوە بەچەندان منداڵان و پیاوانی دەردەخست کە بەقاچی ڕووتی بەو ناو سەوزاییەدا دەڕۆن، بەلەشی ڕووتی لەناو ئەو ئاوە خۆراویە (میکرۆباویە)دا مەلە دەکەن، بەبێ پەردە و کوللە بەشەو لەناو ئەو زەویوزارەدا دەنوون کە پڕە لە مێشوولە، بەگەزین خۆرەی زۆر لەو نەخۆشییانە دەخەنە لەشی پیاوەوە، ئینجا چۆن ئەو خۆرانە دەبنە کرم لەسەر ڕیخۆڵە و ماسوولکەی پیاو دەژین[1]؛ لەتوپەتی دەکەن، تووشی کوشتنی دەکەن.

یاخود خۆرەی مەلاریا چۆن وردەواڵای[2] خوێن شەقار دەکەن، ئەم خۆرانە چۆن، لە چە لایەکەوە دەچنە لەشی پیاوەوە؟ ئینجا ئەو پیاوە چی بەسەردێ؟ لە ئازار و ئێشی ئەو نەخۆشییە پیسانەدا کە تووشی دەبێ، پاشان کە دەچنە لای حەکیم بەسایەی چەن دەرمانێکەوە چاکیان دەکاتەوە، ئینجا ئەو دەرمانە چۆن ئەم خواردنە پاک دەکاتەوە. پاش ئەوە چاک کەرەوە (دوقتۆر) کە چۆن ئەوانەی لەشیان هیچی نییە، چۆن بەسایەی ئامۆژگارییەوە لەو هەموو نەخۆشییە ڕزگاری دەکا کە پاک بن، خۆیان لە هەندێ خواردن و خواردنەوە پارێز بکەن -ئەمانە هەموو لەسەر کۆمەڵێک زۆر چاک لەسەر پەردەکە پیشان دەدا، ئەو شتانەی کە قەت نابینرێن، کە کەس بەچاو نەیدیون[3] زۆر بەگەورەیی لەسەر پەردەکە پیشانی دەداین-. لەمانە لە هەمووی خۆشتر پەردەی پێکەنینی بوو: کە خۆرەی نەخۆشییەکانی لە وێنەی قولەڕەشە بەدخووەکاندا پیشان دابوو بەکۆمەڵ سواری فڕۆک (تەیارە) -مێشوولە- بووبوون، ڕوویان دەکردە ماڵێک دابەزن و لە کوچەکەیان ماندوویان بحەسێتەوە، یەکێک بەشێوەیەکی سەیر لە فڕۆکەکەیان یاخود تەختە ڕەوانەکەیان دادەبەزی، گۆچانێ بەدەستەوە، چاکەت و پانتۆڵ لەبەردا، دەهات سەیرێکی خانووەکەی دەکرد، ئەگەر پاک بووایە بەسەرکزی دەگەڕایەوە کن هاوڕێکانی، پێی دەوتن: ئەم خانووە ناخۆشە، بۆ ئێمە دەست نادا. ئینجا هەموو سوار دەبوونەوە و ڕوویان کردە یانەیەکی تر کە بەپیسی بیاندیایە ڕایان دەکردە ناوەوە؛ کابرایەک شتی پیسی دەخوارد بەجارێ دەچوونە قوڕگیەوە و لەوێ لە سکیا، لە لەشیا خانوویان دروست دەکرد، کەچی کە کابرا دەرمانێکی دەخوارد یاخود تۆزێ دەستی دەدایە پاک و خاوێنییەکی ناوەنجی و دەستی دەکرد بەخواردن و هەڵسان و دانیشتن، هەموو هەڵدەهاتن، ڕایان دەکردەوە ناو تەختە ڕەوانەکەیان... بۆ شوێنێکی تر کۆچیان دەکرد. ڕۆژئاوایی بەم تەرحە خوێندن دەخەنە مێشکی منداڵانیانەوە، ئێمەش هەر تێی ئەئاخنین لە مێشکمان، هەر بخوێنین هەر بنووسین، کە هاتینە دەرەوە لەو گوێچکەمانەوە بچێتە دەرەوە.[4]

(١) مەبەستی: لەسەر ڕیخۆڵە و ماسوولکەی (مرۆڤ) دەژین.
(٢) وردەواڵای خوێن: خڕۆکە سپی و سوورەکانی خوێن. وەیا (كائنات مجهريه).
(٣) میکرۆب و ڤایرۆس و خڕۆکەکان.
(٤) نووسەر بەمە دەیەوێ بەراوردێک بکات لە نێوان شێوازی خوێندن و فێرکردنی وڵاتانی پێشکەوتوو لەگەڵ لای خۆمان. وە ڕادەی کاریگەری ئەو شێوازە بۆ سەر تێگەیاندن و فێربوونی قوتابی... ئەوەی لەو فلیمەدا=

خۆم لەرزوتا و زۆر لەو نەخۆشییانەم خوێندووە، بەم تەرحە بووم، هەر بۆ تاقیکردنەوە توانیومە بەبیرمابێ، لەوە دوا هیچ... ئێستە ئەوا چووە مێشکمەوە، نەقشی بەست، تیا جێگەی بووەوە، ئیتر هەر لە بیرمە و لەبەر چاومە... کاشکی هەموو شتێکمان وای لێ هاتایە... خودا کەی بێ، خودا کەی بێ، خودا کەی؟؟

وێنەی کوردستان ١٩٣١/٢/٧

(موستەفا زەکی سائیب)[١] لەو لاوە کوردانەیە پێوەی بنازرێ، کوڕێکە بەئاوەژووی گەلێک لە لاوە کوردەکانی تر. ئەوان هەتا لە قوتابخانەدان خوێن گەرم، دەم چابوک، باس لە ڕەنجدان بۆ کورد دەکەن، لەسەر هەموو شتێ سنگ بۆ دوژمن دەبەنە پێشەوە، کەچی کە دەکەونە ناو فرمانێکی حکوومەتییەوە سارد دەبنەوە، وەک خۆیان بەکورد نەزانن وانە، دەست لە هەموو کاروبارێکی باش بۆ کورد دەکێشنەوە!... بەڵام ئەم هەروەکو چەندێکی تریش هەن، لە قوتابخانەدا لەگەڵ هیچ لەمانەدا نەدواون. هەتا ئەو

=دیویە وانەیەک بووە لە بابەتی، زیندەوەرزانی، لە فلیمێکی (تعلیمی)دا بەشێوەیەکی ئاسانی سەرنج ڕاکێش لە وڵاتی ئەمریکا ئامادە کراوە و پیشانی خەڵکی دەدرێ بەمەبەستی وشیارکردنەوە و فێرکردن لە چۆنێتی خۆپاراستن و چارەسەرکردن. دیارە مامۆستاش وەک خەمخۆرێکی نەتەوەکەی حەسرەت هەڵدەکێشێ بۆ ئەو ڕادە پێشکەوتنەی کە خۆی و گەلەکەی لێی بێ بەشن.

(١) مستەفا سائیب: (١٩٠٤ - ١٩٨٠/١٢/٩) کوڕی مەلا ئەحمەدی سائیبە، خوشکەزای پیرەمێردی شاعیرە، لە سلێمانی و کەرکووک خوێندوویە، دوایی قوتابخانەی هەندەسەی لە بەغدا تەواوکردووە و لە ١٩٢٦دا لە ئەشغالی سلێمانی دامەزراوە، لە مووسڵ و بەسرە و حیللە و بەغدا کاری کردووە. لە ١٩٣٢ گوێزراوەتەوە بۆ سلێمانی لە ١٩٣٦ دیسان گواستراوەتەوە بۆ بەغدا لە کۆتایی سییەکاندا خانەنشین کراوە و هەر لە بەغدا ماوەتەوە بێ ئەوەی ژنی هێنابێ. لەم دواییەی ژیانیدا (ناوەڕاستی حەفتاکان) شەوێک لەگەڵ سیروانی ئەحمەد هۆشیار کە شێوەکارێک بوو لە گۆڤاری (مجلتی) منداڵان کاری دەکرد، بردمی بۆ لای، لە ژوورێکی نیمچە تاریکی حەوشەیەکی پشت (الشركة العامة للسيارات) سەروی (ساحة الأندلس) لە بەغدا، سەد مەخابن: پیر و پەککەوتە، باری ژیانی ناخۆش، بێ خزمەت. دوای حەفتاکان هاتەوە سلێمانی و لە ماڵی ئازادی جەمیل سائیب دواڕۆژەکانی ژیانی بردە سەر، لە گردی سەیوان سپێردرا. مستەفا سائیب گەنجێکی دڵسۆزی لەخۆبوردوو خاوەن هەستێکی خاوێنی نەتەوەیی بووە، قەڵەمێکی بەهێزی بووە لە نووسینی پەخشان و چیرۆکدا، لەگەڵ زۆربەی ڕۆشنبیران و پیاوانی تێکۆشەری ئەو سەردەمەی ١٩٢٦-١٩٣٨ پەیوەندی قووڵی هەبووە، هەر بۆ بەدیارخستنی ناوی نەتەوەکەی و بەدەستخستنی مافەکانی؛ بەشداری لە زۆر کۆڕ و کۆمەڵی سیاسی و کۆمەڵایەتیدا کردووە (کۆمەڵی لاوان، زەردەشت، زانستی، یانەی سەرکەوتن، خۆیبوون...)، بەبیری من ئەم نووسەرە ئەگەر خولیا ئەدەبی و ڕۆشنبیرییەکەی بەسەر لایەنی سیاسی و کاری سیاسیدا زاڵ بوایە و خۆی بۆ نووسین تەرخان کردایە، بێگومان چیرۆکنووس و ئەدیبێکی بەرز و چاکی لێ دەردەچوو. برادەرایەتی لەگەڵ مامۆستادا بەهێز بووە، خەمخۆری نەتەوەکەیان یەکی خستوون، لە یادنامەکانیدا زۆر جار بەپەرۆشەوە باسی لێوە دەکات و ناوی دێنێ.

هاوڕێیانەی گاڵتەیان پێ کردووە لەبەر ساردێتی!... بەڵام لەوەتی بووەتە (موهەندیس)، خوێنگەرمێکە، وڵات پەروەرێکە بێ هاوتا، لەو ڕۆژەوە کە دەستی کردووە بەکارکردن بۆ عەرەب[١] (دوژمنی کورد) خەریکی کاری کوردەوارییە، لە خۆیم دیوە و لێم بیستووە هەتا ئێستا چەندان ڕۆژنامەی کۆن و تازەی کوردی کۆکردۆتەوە، هاوڕێکانی کەی هێشتا ناویان نەبیستووە. لە هەموو ڕەنگ نووسراوە، خۆشخوانی کوردی، وێنەی مێژوویی کوردستان لەمانە هەرە جوانتر، باشتر، بەفەڕتریانی پەیدا کردووە، سا بەپارە بەشت یاخود بەخواهیشت بووبێ...

لەم ڕۆژانەدا هاتە ئێرە (بەغدا) هەرچی وێنەی مێژوویی بێ لە کوردستاندا وەک عەسکەری کورد، هی پیاوە گەورەکانی، هی بۆمبابارانەکەی مام ئینگلیز[٢]. هی کوشتنی سمایل ئاغای سمکۆ، هی نومایشەکانی سلێمانی[٣]، وێنەی چاوئەندازە جوانەکانی کوردستانی خواروو... هتد، هەمووی لێ سەندین، ڕەوانەی ئەمریکای کرد کە لە یەکی مانگی مارتدا لەلایەن کۆمەڵی (خۆیبوون)ەوە بەئینگلیزی لە چاپ درێ و لەژێرەوە تۆزێ باسیان بنووسرێ، خۆی یەکێکە لە پەلی ئەم کۆمەڵە کوردییە سیاسییە، کە چەند مانگێک لەمەو پێش زۆر نووسراویان بۆ ناردبوو کە باسی هەراکەی کوردستانی ژووری تێدابوو، هەمووی لەژێرەوە بڵاوکردەوە. هەر مانگێ لەوە پێش نامەیەکی زۆری بەپەنهانی بەناو هەموو کورددا بڵاو کردەوە، هەرچی ناوی کچ و کوڕی کوردی هەیە تێدا نووسرابوو بۆ ئەمەی ئیتر کەس ناوی کوڕ و کچی بەزبانی کە ناو نەنێ.

ئەو نووسراوەیەی سەرەوەش بۆ ئەوەیە ناوی کورد و کوردستان بەناو دنیادا بڵاودەبێتەوە وە هەموو کەس کورد باش بناسێ تا لەو بەدناوییەی کە دوژمن و بێگانە پێیانەوە لکاندووە ڕزگاری بێ.

بەناوی خوا ئەو ناوە کوردییانەش لێرەدات دەنووسین.

ئاوڕێکی پاشەوە ١٩٣١/٢/٩

ئیمڕۆ لە پۆستە نووسراوەیەکی جوانم بەکوردی بۆ هات، باسی لە مێژووی کوردی شارەزوور دەکرد، زۆر ڕێکوێکم هاتە پێش چاو. هی (سەید حوسەینی موکریانی)[٤]یە خێوی چاپی زاری کرمانجی لە ڕەواندز.

ئەم پیاوە زۆر بێدەستە لەگەڵ ئەوەشدا هەر بەرێوەی دەبا، هەمیشە خەریکی دانانی نووسراوانی

(١) (کارکردن بۆ عەرەب) بەو مانایەی: لەو ڕۆژەوەی کە بۆتە فەرمانبەرێکی حکوومەت.
(٢) ئەو بۆمبابارانەی لە ١٩٢٤دا کردی لە سلێمانی، دژی شێخ مەحموود.
(٣) خۆپیشاندانەکانی سلێمانی لە ٦ ئەیلوولی ١٩٣٠ و ئەو هەرایەی لێی کەوتەوە.
(٤) نێوی حوسەین کوڕی سەید عەبدوللەتیف کوڕی شێخ ئیسماعیل لە هۆزی غەزاییە، بە(حوزنی یا داماو) ناسراوە. لە ١٨٩٠ لە مەهاباد لەدایک بووە لە ١٩٤٧/٩/٢٠ لە بەغدا کۆچی کردووە، لە دوانزەساڵییەوە مەهابادی جێ هێشتووە و بەرەو ئەستەمبوڵ و شام و عێراق بۆتەوە، لە پاڵ خوێندنیدا فێری خۆشنووسی و مۆرهەڵکەندن و وێنەگرتن بووە. لە حەڵەب چاپخانەیەکی دامەزراندووە، لە ١٩٢٥ هاتۆتە بەغدا و کارگەی زەنگۆگرافی داناوە، لە ١٩٢٦ بەچاپخانەکەوە چۆتە ڕەواندز و لە پاڵ چاپکردنی دەیان نامیلکە و نووسراوی=

کوردییه. هەتا ئێستا (١٣) نووسراوی لە کوردیدا بڵاوکردۆتەوە، هێشتا خەریکی هی ترە وەک: مێژووی سمایل خانی سمکۆ، مێژووی شێخ مەحموود، وە گەلێ نووسراوەی تر لە زانین و کاری ڕەنگیندا، وەک: وێنەگرتن و کەلوپەل دروستکردن، زینگۆگرافی... هتد. ڕۆژنامەیەکیشی هەیە هەموو مانگێ دەری دەکا، ناوی (زاری کرمانجی)[1]یە، بەڵام داخی گرانم، بەنانەسکی دەژی، بەهەزار حاڵ ئەمانەی پێ بەجێ دێنێ، خۆ ئەگەر هەتا ئێستا وڵاتپەروەرە کوردەکان یارمەتیان نەدایە هیچی بۆ نەدەکرا و لەمەو دواش هیچی بۆ ناکرێ.

ئەم نووسراوەیە (ئاوڕێکی پاشەوە) بەرگی چوارەمینە بۆ مێژووی شارەزوور کە بەهەمووی (گەوهەری یەکانە)ی ناونابوو. ئەم پیاوە مەلایەکە، خۆ یارمەتی بدا بۆ کوردی هەژار...

بۆ سلێمانی ١٩٣١/٢/١٨

ڕۆژێ لە پێش جەژنی مانگی ڕۆژوودا لە تاقیکردنەوەی نیوەی ساڵ بووینەوە، ئیتر قوتابخانە داخرا، ئێمەش تا (٢٠) ڕۆژ بەرەڵڵا بووین، لەبەر ماندوو و حەسانەوەی لەش و هۆش، بەگەلە، هەموو قوتابییە کوردەکان هاتینەوە وڵاتی خۆمان، لەناو شەمەندەفەردا لەناو ئۆتۆمبیلدا، هەر بەگۆرانی کوردی و قسەی خۆش ڕامان بواردووە، لە چەشنی ئەو شمشاڵ (فیفرە)، سینە و کەمانمان لێ دەدا.

هاتینە کەرکووک جەژن بوو، ڕۆژەکەی خۆش بوو بەکەیفەوە نزیکی ڕۆژئاوا بەدایک و باوکمان و وڵاتە نازدارەکەمان شادبووینەوە

***

= مێژوویی و کۆمەڵایەتی و زمان و ئەدەبیات و ئایینداتوانیویە گۆڤاری (زاری کرمانجی) لە ١٩٢٦-١٩٣٢ دەربکات، کە بۆ خۆی ئەستێرەیەکی درەوشاوەی ئاسمانی سافی ڕۆژنامەگەری کوردییە، لە ١٩٣٤ دێتە سلێمانی بەمەبەستی کاری ڕۆژنامەنووسی و ماوەیە دەمێنێتەوە... لەم مانەوەیەدا بەکامێرای خۆی وێنەی زۆربەی زۆری کەسایەتییە دیارەکانی سلێمانی دەگرێ لەگەڵ شاعیران و نووسەراندا. لە ١٩٣٤-١٩٣٥ لەگەڵ پارێزەر شیت مستەفا (١٩١٣-١٩٧٣) گۆڤاری ڕووناکی لە هەولێر دەردەکەن، لە ١٩٤٣/١١/٨ دەچێتە بەغدا و لەگەڵ مامۆستا تەوفیق وەهبیدا سەرپەرشتی دەرچوونی (دەنگی گێتی تازە) دەکەن. ئەگەر لە سلێمانی پیرەمێردی شاعیر ترووسکەی زانین و زانیاری بووبێ، ئەوا مام حوزنی لە ڕەواندز و هەولێردا هەمان ترووسکەی ئەو زانین و زانیارییە کوردییەن کە لەو شەوە دەیجورەی وڵاتدا ڕێگایان دیاری دەکرد.

(١) حوزنی موکریانی خۆی خاوەن ئیمتیاز و بەڕێوەبەر و خاوەن چاپخانەکە بووە، ئەم گۆڤارە ژمارەیەکی لە ٢٥ی ئایاری ١٩٢٦دا دەرچووە، دواین ژمارەشی لە ٢٣ی تەمموزی ١٩٣٢دا دەرچووە، تێکڕا (٢٤) ژمارەی دەرچووە، بەناو مانگانە بووە بەڵام کەم جار توانیویە ئاوا دەری بکات، گۆڤارەکە (اجتماعي، تأريخي، فني، أدبي) بوو بەڵام نەدەبوو بەلای سیاسەتدا بچێ!!... کۆمەڵێکی باش لە وتار و نووسینی بەنرخی تێدایە جگە لە دەنگوباس و شیعر و لێکۆڵینەوە، ژێدەرێکە بۆ بزاڤی ڕۆشنبیری و مێژوویی و ڕۆژنامەگەری کوردی. (بۆ زیاتر بڕوانە: د. کوردستان موکریانی، زاری کرمانجی، دەزگەی چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریان - هەولێر، ٢٠٠٢).

لەم چەند ڕۆژەدا گەلێ شتم دی، بەڵام زۆری خۆش بوون، هەمووی لێرەدا یەک بەیەک دەنووسم بام کوردانی هاوخوێنانم لێی کەڵکەوەر بن.

***

ئیتر هەرچی لە دوای ئەم دێرانەوە دەنووسرێ هەموو لە سلێمانیدا بووە و نووسراوە...

وردە هەواڵ لەم (١٨) ڕۆژەدا

بیری ئەهالی: هەرچی بیدەوبستێنەرەکان بوو، لەبەر بێ پوولێ خوێن ڕشتن، سا هی پار بێ یا هی ئەمساڵ[1] بەگشتی لە خوایان دەخواست زوو ئەم دەمە بەسەربچێ، بەلایەکدا ڕاست بێتەوە؛ یان شێخ مەحموود یان ئەمان:

بەکۆمەڵ جنێویان بەئینگلیز دەدا، لام وایە لە خۆیانیش بەگلەیی بوون... دەستەی خوێندەوارەکانیش حەزیان بەسەرکەوتنی شێخ مەحموود دەکرد، هێشتا لەسەر کوردایەتیان مابوون، خۆ ئەوانەی کە لە بەندیخانەدا ببوون[2] هەریەکە ئاگرکەرەوەیەک بوون بۆ عەرەب و ئینگلیز؛ نوێژکەرێک بوون بۆ سەرکەوتنی شێخ!... ئەوانەی کە زۆر دڵ ئازاردراو ببوون، دڵی ناسکیان ببوو بەکەباب، (بوێژ)ەکان بوون، خۆشخوانی (ئەحمەد بەگی فەتاح بەگ، حاجی تەوفیق، فایەق بێکەس)م دەسکەوت کە ئەو ڕۆژە ڕەشەی پاریان خستبووە سەر لاپەڕەی مێژووی کورد.

(شێخ سەلام)یش بەدیی عوسبەتولئومەمی دەرخستبوو، لێرەدا یەک بەیەک دەنووسرێن...

لە کۆمەڵەکەی پار کە لە هەراکەدا دەستدار بوون. ئێستاش لەسەر قسە و کۆششی خۆیان دەڕۆن. بیری کوردایەتی لە وزە بەدەر بڵاو بۆتەوە، لە هەموو کەللەی کوردێکدا تەقیوەتەوە،؛ توور فرۆش، سەوزە فرۆش، مەلا، پشت کۆماوان، پۆلیس، هەتا لادێییە نەزانەکانیش ئێستە کورد پەرستن، کۆشش و هەوڵ بۆ کوردایەتی دەدەن. هەوڵ بۆ کوردایەتی دەدەن، حەز بەهیچ بێگانەیەک ناکەن... هەمیشە لە عەرەب و ئینگلیز دەدوێن.

(١) بیدەوبستێنەر: بازرگان. ئەوەی مەبەستێتی لێرەدا و دەیڵێ: هەرچی بازرگان و دەوڵەمەندەکانە کە نە پار (لە شەشی ئەیلوولدا) و نە ئەمساڵ (کە ڕاپەڕینەکەی شێخ لە ئارادایە) کە بایی پوولێ خوێنیان نەڕشتووە، بەگشتی ئاواتەخوازی ئەوەبوون ئەو ڕەوشە ئاڵۆزە بەبارێکدا بکەوێ و ئاسوودەیی بەرپابێتەوە.وەنەبێ ئەم چینە هەر لەو ڕۆژەدا وابووبن، هەمیشە بارێکی وایان دەویست کە کاروکاسبیەکەیان دووربێ لە مەترسییەوە، لە ٢٩ی مایسی ١٩٢٣دا کە شاندێکی حکوومەتە عەرەبییەکەی بەغدا بەسەرۆکایەتی (عبدالمحسن السعدون)ی سەرەک وەزیران و (صبیح بگ افندی) ئەمینی پایتەخت و (کۆلن والیس)ی ڕاوێژکاری ناوخۆ هاتنە سلێمانی، تەنیا چینی بازرگانەکان بوو کە شەیدای بەستنەوەی دەڤەرەکە بوون بەبەغداوە، ئەویش بەمەبەستی خۆشڕەوی کاری بازرگانییەکەیان.

(٢) لە دوای شەشی ئەیلوولی ١٩٣٠ ڕۆژانی دوایی، حکوومەت ژمارەیەکی زۆر لە خەڵکی شاری دەسگیرکرد و ڕەوانەی بەندیخانەکانی کەرکووک و بەغدای کردن.

شێخ مەحموود: شێخ مەحموود هەمیشە لە تەقەڵلادایە، فەرمانی داوە بەهیچ ڕەنگێک چەتەکانی دەست لە کورد نەدەن، ئەگەر عەسکەری عەرەبیش بێ[1]، زیان لە ئەهالی نەدەن، بەڵام بەهیچ کلۆجێ ڕێی عەرەبێک یاخود دوژمنێکیان نەدەن بمێنن لە ژیاندا، ڕووتیان بکەنەوە!...

بەبێ ترس مەڕانە و بزنانە دەسێنێ، لە هەموو لایەک بۆتەوە ناو سلێمانی و ڕۆژئاوای نەبێ؛ چونکو بەزەوی خۆی دادەنێ، هەموو کاغەزیان دەداتێ بۆ دانی بزنانەکەیان، لەبەر ئەوە لام وایە حکوومەت لە بزنانە و مەڕانە چاوی لێ پۆشیون.

بێ باک ئەم جەژنەی لە (بەرزنجە) ڕابوارد، کە هاتمەوە لە دێی (قولڕخ)[2] بوو، بەردەستێکی زۆری هەیە، وەکو دوژمن دەڵێن جەردە نین؛ چونکو لە کورد ناخۆن لە دوژمن نەبێ.

بۆ جەژنێ نامەی بەهەموولایەکدا بڵاوکردەوە: «ئێوەی کورد جەژنتان نییە، شینتانە، لەبەر ئەوە سەرخۆشی کوژراوەکانی هاوینێ و ئیستاتان لەیەکتری بکەن»...

لەم ڕۆژانەدا، ١٩٣١/٣/٤، چوار پێنج ئۆتۆمبیلی عەسکەری بە(١٦) هەزار ڕوپیەوە، بەچەند مەترەلۆزەوە چووبوون بۆ هەڵەبجە، یەک ئۆتۆمبیلی خۆمانیان پێ بووبوو، لەناو (سەی سادق و گوریزە)[3]دا، چەتە -١٨ کەس- ڕێیان پێ دەگرن، ئۆتۆمبیلێکی ئەهالی دێت دەستی لێ نادەن، دەڕوات. پاشان یەکە ئۆتۆمبیلی عەسکەر دێ، تەقەی لێ دەکەن، کوردێک مەترەلێوزەکەی دەوەستێ، دوایی لەسەر ئازایەتی خۆی دەکوژرێ، بەڵام هەموو ئۆتۆمبیلەکانی تر کە عەرەبیان سواردەبێ دەگەڕێنەوە شار، لەم ناوەدا ئەم کوردە عەسکەرەی تیادەچێ، لە چەتەش چوار دەکوژرێ.

عەرەبەکان، بەعەسکەر و سەرکۆمارەوە لە شار کوردەکەیان بەسەر ئۆتۆمبیلەوە برد بۆ سەر قەبران، لەوێ بەساز و تەقاندنی تفەنگ و وتەوە دەینێژن. بەڵام بەمە قینی ئەهالیان زۆرتر کرد، ئابڕووی خۆشیان برد!...

بەڵام ئۆتۆمبیلەکەی پێشوو لە دێی مەستەکان[4] ڕووت دەکرێتەوە، لەوێ دەچنە کن (شێخ مەحموود) هەموو شتەکانیان بۆ دەسێنێتەوە؛ چونکو کورد دەبن، بەڵام یەکێکیان پیاوی (شێخ عەلادین) دەبێ، یاخود دەروێشی دەبێ، شێخ بۆی ناسێنێتەوە، پێی دەڵێ: (بچۆ لای شێخ عەلا نوێژ بکە، ڕەنج بۆ بێگانە بدەن! خوا هەر واتان بەسەربێنێ).

هەرای هەڵەبجە: لەوێ وەکو دەڵێن عەسکەر دەستی لە دوو سێ ئافرەتی هەڵەبجەیی کردۆتەوە، بەڵام خۆیان پێ ڕزگارکراوە، بۆیان داگیر نەکراون!.

ئافرەتەکان ئەمە بەهەڵەبجەیی دەگەیەنن، پۆلیسی هەڵەبجەیی لەلایەکەوە، عەسکەریش لەلایەکی

(١) مەبەستی ئەوەیە: ئەگەر عەسکەریش بۆ حکوومەتی (عەرەب) بکات.
(٢) قولڕخ یا قلرخ: گوندێکە لە نێوان سەرای سوبحان ئاغا و سەی سایەقە لە خوار شەقامە گشتییەکەوەیە.
(٣) گوریزە، گرێزە: گوندێکە لە نێوان عەربەت و سەی سایەق نێزیک بە(موان) و سەراوی سوبحان ئاغا.
(٤) مەستەکان: دەبێ ناوەکە بەهەڵە نووسرابێ، ئەگینا ئەم ناوە نییە.

ترەوە تێک بەردەبن، لەهەردوولا دەکوژرێ، هەر لەسەر ئەوە عەسکەری هەورامیش هەڵدەکوتنە سەر شەڕەکە و لەگەڵ عەسکەر بەشەڕ دێن... جا بۆنەی ڕوونکردنەوی ئەو ئۆتۆمبیلانە لە ڕێی هەڵەبجەدا لەوەوەیە... قوتابخانەکەش داخراوە، پۆلیسی تێ چووە، لە قوتابیان (نووری) ناوێک ڕایکردۆتە لای شێخ مەحموود.

زانستی: لەسەر هەوڵ و تەقەڵلادانی (کەریم سەعید)[1] بەسایەی تکای چەند پیاوێکەوە لە موتەسەریف سێنرا[2]، زانستی کرایەوە، ١٩٣١/٢/٢٥ دەست کرایەوە بەیاریدەدانی لەلایەن (دارۆغا - بەلەدیە)وە.

وام دەزانی، لە زانستیدا قوتابی کەم نایێتەوە چونکو تەقە و پلاری یارەکانی حکوومەت گوێی هەموومانی پڕ کردبوو، کە هەراکە لە زانستییەوە بووە و بەو پێکهاتووە. بەڵام دووەم شەو بوو، سەد و دە قوتابی کۆبوونەوە، سێ مامۆستاش (کەریم سەعید، فائیق بێکەس، ئەولا سامی) بەخۆڕایی پێیان دەخوێندن... خوێندەواریش بەپۆل و بەتاقە تاقە ڕوویان دەکردە خوێندنەوە خوانکەی تا ڕۆژنامە و نووسراوان بخوێننەوە!!

سلێمانی: هەرچەندە لەم (١٨) ڕۆژە پێنج شەش ڕۆژی لێ دەرچێ هەر لەناو بەفر و باران و ڕەشەبادا ڕامان بواردووە، بەڵام چاوئەندازەکانی، فراوانییەکەی، با پاکەکەی هەموو خەمێکی لە دڵما پاک کردبووەوە، هەموو ئێشێکی لەشمی تەفروتوونا کردبوو.

بەیانی هەڵسام، ڕۆژ خۆش بوو،... هەتا هێزم بێ چاوم دەبینێ، شاخی دارمازەڵە لە دوورەوە دیارە، شین دەکاتەوە، تەوقە سەرەکەی نەبێ کە بەقەیتانێکی پەمەیی تیشکی ڕۆژ ڕەنگین بووە، بایەکی پاک و خۆش دێ بەسەر ئەو چڵەدارانەدا. خۆم پۆشتە کردەوە، چوومە دەرێ، کە دەبینم ئەوا شار لە هەموو لایەکەوە ڕازاوەتەوە. بەردەرکی سەرا لەبەر کورد و منداڵی کەوا سەوز و سوور، ئۆتۆمبیل، دەرگەزێن لەبەر چەرخوفەلەکی ڕازاوە بەدەستە کچی ئاڵوواڵا لەبەر، ڕێ بەر کەس ناکەوێ.

سبەی کە خەبەرم بووەوە دەبینم شاخەکە هەڵمی لێهەڵدەستێ لەبەر هەڵم سپی بووە، ئاسمان هەور داگیری کردووە، ڕەشەبایە، تاریکە، بەفر وەکو لۆکەی شیکراوە لە وێنەی ئەستێرەدا وەک گوڵە مێخەک دەهاتە خوارەوە، سەیرێکی هەزار سینەما و شتی تری بەغدای دەهێنا.

(١) کەریم سەعید: کەریم سەعید زانستی (١٩٠٧ - ١٩٩٦/١/١٤) مامۆستا و ڕۆشنبیر و دڵسۆزی ئەو ڕۆژگارە. کوڕی (سەعید بەگی سلێمان بەگی غەواس)ە لە حوجرەی خواجە فەندی و مەکتەبی تەشویقیە خوێندوویە و دوایی لەگەڵ مستەفا سائیب و فوئاد ڕەشید لە مەکتەبی (صنایع)ی کەرکووک خوێندوویانە و چوونەتە بەغدا و لە مەکتەبی هەندەسە خوێندوویە. لە دامەزرێنەرانی کۆمەڵی زانستی بووە و ڕەنجێکی زۆری بۆ داوە، لە ١٩٣٢/٣/٢٧ لە ئەشغالی سلێمانی وەک ئەندازیار دامەزراوە. لە ١٩١٠ ژنی هێناوە، سێ کچی هەیە، لەو کتێبانەی چاپی کردوون: ڕەوشت و خوو، گۆرانی کوردی، شیعری بڵاوکراوەی هەیە و هەندێکیشی بڵاونەکراونەتەوە.
(٢) لەو ڕۆژەدا ئەحمەد بەگی تۆفیق بەگ ١٨٩٨؟-١٩٦٣ بۆ جاری دووەم موتەسەریف بووە.

ئینجا سەرما، ئینجا باران، قوڕ و چڵپاو، نەیدەهێشت کەس سەر لە کون بکاتە دەرەوە... بەڵام هەرخۆشبوو چونکو بەردەمم نەگیرابوو، ڕۆژ و شاخ و داخ، درەختم لە دەشتێکی پان و فراواندا دەدی، نەببووم بەکەوی ناو قەفەز!...

ئەویش دەمێ بوو، لاچوو ئینجا دەمی خۆشی هاتە پێشەوە، دەتبینی ڕۆژ لە خۆشیدا پێدەکەنی، ئەمەندە جوانە، نازەنینە، ئەمەندە با سازگارە پیاو لە ماڵدا خۆی ڕانەدەگرت، بەیانینان، ئێواران، هەموو حەلێک بۆ دەرودەشت بێقەرار بوو.

ئەوەندە شەماڵەکەی بێوەی بوو، ئەمەندە ڕۆژەکەی گەرم بوو لەگەڵ ئەوەشدا کە بەفر شاخ و کێو و دەرودەشت و ناو شاری داپۆشی بوو، نازی زستانی دەکرد بەسەرمانا، کەچی لەبەر خۆشی پیاو بە بەهارێکی ڕەنکینی دەهاتە پێشچاو.

بۆ سەیری چاوئەندازی خوایی خۆی پێ ڕاگیرنەدەکرا، لە ڕۆژان زیاتر، دەگەڕا، خۆ ئەگەر هەموو شتێکی ئەم کۆ چەم لەبیر بچێتەوە کە لە سلێمانیدا، ڕامبواردووە، قەت ئەوەم لەبیر ناچێتەوە کە ئێواران بەکۆمەڵ لەگەڵ هاوڕێ دڵسۆزەکانمدا لە دەشتی گوێژە لە سوچێکی شەقامەکەوە بەڕیز ڕاوەوەستاین، بیرمان لەو زار و نزار و مێرغوازە دەکردەوە، بایەکی خاوێنمان هەڵدەمژی و سەیری شاخی گوێژەمان دەکرد؛ لە تەوقە سەریەوە تاکەمەری بەبەفر داڕژاوە، تەوقە سەرە سپییەکەی وەکو مێزەری مەلا، لەبەر تیشکی یاقیقینی ڕۆژ دەبریسکایەوە، دامێنی گوێژەش گڵی سوور، خوارەوەش دەشتێکی سەوز دەتوت پەڕی تاوسە؛ بەتیشکی ڕۆژەکە ڕەنگین ببوو، لەناو ئەو سەوزاییەشدا کار و بەرخی ڕەش و سپی بوو بوونە خاڵی سەرگۆنا بەلای ئەو چیمەنەوە.

هەر ئەمەبوو وایلێکردبووم ئێواران تا حەلێکی درەنگ نەدەچوومەوە ماڵێ، هەتا مەڕگەل و مانگا لە کەژەوە هوروژمی دەهێنایە شارەوە تۆزێکیش بەسەیر ئۆحە ئۆحەی گاوان و قیرەقیری شوان ڕام دەبوارد، ئینجا دەهاتمەوە!!

سەیران: بەڕاستی مانەوەی ئەو چەند ڕۆژەم لە ماڵدا بەتەرحێکی وایلێکردبووم کە هاتمە دەرێ بەجارێ تۆڵەی هەموو ڕۆژەکان لە زستان بستێنم، ئیتر هەر ڕۆژێ ١٩٣١/٢/٢٥ بوو کە ڕۆژ خۆشی کرد، ئێمەش شەش کەس ڕێککەوتین چووینە سەیران. ڕاوێشمان کرد... هەندێ نان و هێلکەمان پێکهێنا، بەکێکی ترمان چادانەکەی هەڵگرت، ئەوی تریان وێنەگرەکەم، خۆشم تفەنگێکی ڕاوم بەشەش فیشەکەوە کردبووە شان.

کەوتینە دەشت، کزەبایەکی فێنک، زەویەکی سەوز، ئاسمانێکی شین چەند پەڵە هەورێک ڕازاندبوویەوە، لە هەر کوچەوە دەنگ دەهات: دەهۆڵ لە لایەکەوە، بۆڕە بۆڕی مانگا و قیڕە قیڕی شوان، بارە باری مەڕ و بزن مەل و بولبولان، قرتە قرتی حاجی لەقلەق لە هەموو لاوە، ئەمانە پیاوی بەتەرحێک لێ کردبوو زامی سەرمای ئەو دە دوانزە شەوەی سارێژ ببێ، ئینجا بێتە جۆش، بێتە گۆرانی وتن، هەرا کات... یاری بکات!... کاتێکمان زانی کەوتینە ناو وەردە سوورەکەی بەسەر قەبرانەوە لە دوور خاڵ خاڵی

ڕەشمان لە گوێ شێوەکەی بەر هۆمەرمەندان[١] بەدی دەکرد، پێیان وتم: ڕیشۆڵەیە. منیش بەخۆم و تفەنگەکەوە بەماتە ماتە لە قەراغ شێوەکەوە خۆم گەیاندێ. فڕین. تۆزێکی تر چوومە ئەولاترەوە پۆلێکی گەورەم لە گوێ ئاوەکەدا بەدی کرد، بەناو شێوەکەدا وەک دز بەبێ خشپە خۆم گەیاندە بن کەندێک[٢]، لەوێوە تفەنگەکەم ئاراستەکردن، مشتم لێ گرت، کاتێکم زانی گرمە هەڵسا بەسەرا گەیشتم کە نواڕیم دووانیان بەجێمابوون!... ئەمە یەکەم جارم بوو ڕاو بەتفەنگ بکەم... ئیتر هەر ڕۆیشتین تا سێ، ڕیشۆڵەی تریشمان کوشت!، ئینجا کەوتینە خوار شێوەکانی جوولەکانە[٣]وە، لەوێدا پۆلێ مراویمان پێ گەیشت، بەڵام شوێنەکەی دەشتانی بوو کە ئێمەیان دەدی دەیاندا لە شەقەقەی باڵ... بۆمان نەدەکوژران... لەوێدا لەسەر گردۆڵکەیەک بەگشتی قنەڵفسێکمان دایەوە[٤]، دەستمان کرد بەوتنی گۆرانی کوردی.

ئینجا بەقسە و گاڵەی خۆش... ئینجا من و تاهیر بەگی[٥] هاوڕێم بەردێکمان نایەوە بەنیشانە، (١٥) هەنگاو دوور، بەردەکەش بچووک بوو، هێشتا نیشانم نەنابووەوە کە بەو دەمانچە ئینگلیزیە یەکەم فیشەکم نەتەقاند کە بەردە بەپشتا کەوت. کەچی تایەر بەگ کە بەسەدانی لەوانە تەقاندووە دووانی تەقاند، نەیئەنگاوت... ئیتر وازی هێنا!... کە ئاوڕمان دایەوە لەبەر (وڵووبە)[٦] داین، ئیتر ڕاستەوخۆ ڕوومان کردە ئەوێ، لەوێ لەسەر شێوەی دیدەوانی لەسەر کانی و ئاوێ سفرەمان ڕاخست، ناردمان ماستمان کڕی، بەپێکەنینەوە چێشتەنگاومان کرد، چایەکەمان دەرهێنا، دەتوت ئێستا تێت کردووە، ئەویشمان نۆشی.

ئینجا تێر بەناو دێیەکەدا گەڕاین، ڕوو سووری و ئازایی ژنی کوردمان بینی کە چۆن یارمەتی مێردەکانیان دەدا... ئیتر هەر بەگۆرانی وتن بەناو (............)[٧] تا گەیشتینە باغی مەولانا[٨].

سڵاومان لە کابرای جووتیار کرد، بەڵام ئەو بەسەندنەوەی سڵاو وازی نەهێنا، بەدەنگێکی بەرز تێی

(١) هۆمەرمەندان: گەڕەکێکە دەکەوێتە خوارووی شارەوە، زۆربەی دانیشتووەکانی هەژار و زەحمەتکێش بوون، دۆمیشیان تێدابوو کە کڵاش و بێژنگ و جۆرە چەقۆیەکیان دروست دەکرد، خانووەکانیان لە قوڕ و نزم کۆڵانەکانی تەنگەبەر و ناڕێک.

(٢) کەند: ئەو لایە کە ئاو دایدڕیوە لە شیوەکە، (جرف).

(٣) جوولەکان: گەڕەکێکە بەلای ڕۆژئاوای هۆمەرمەندانا لە خوارووی شارەوەیە، زۆربەی دانیشتووەکانی جوولەکە بوون، لە کۆتایی چلەکاندا بەرەو وڵاتی خۆیان ئیسرائیل ڕەویان کرد. لەو گەڕەکەدا بازاڕ و کەنیشت و هەتا دەلاکی تایبەتی خۆیانی تێدابووە.

(٤) بەمانای: کەمێ دانیشتین و پشوویەکی کەممان دا.

(٥) تایەر بەگی یەحیا بەگ ١٩١١-١٩٧٩ مامۆستا و کەسایەتی شاری سلێمانی، باوکی وشیار بابانی بەهەشتی کە ماوەیە سەرۆکی شارەوانی بوو، هەروا ڕزگار و بەختیار و ڕۆژگار.

(٦) وڵووبە، ئولوبە: لە خوارووی ڕۆژهەڵاتی سلێمانییەوە، نێزیک بەرێگاکەی تانجەرۆی جاران، دەڵێن گوایە ئەم ناوە لە (لۆلۆ)بییەوە هاتووە. (وڵووبە و شێخ عەباس) ئێستا بوونەتە دوو گەڕەکی شار.

(٧) پەڕەی دەسنووسەکە لێرەدا دڕاوە و چەند وشەیەکی نەماوە.

(٨) باخ و کارێزی مەولانا: لە خوار گەڕەکی جوولەکانی خوار سلێمانی بووە.

خورِین!: «یاخوا بەرخورداربن، یاخوا پێبگەن بۆ کورد تا لەم بێ دەرپێیانە ڕزگارمان بکەن!؟

ئینجا تێبگە چۆن بیری کوردایەتی لە مێشکی هەموو کورددا تەقیوەتەوە... جا سەیر ئەوەیە کە بۆ باوکم دەگێڕایەوە کە نیشانەکەم وا شکاندووە پێی وتم: «ڕۆڵە ئەگەر کوڕی من بیت دەبێ سواری، تفەنگچێتی، هەموو شتێ کە لە دەست کوڕێک بێ بیزانیت، چونکە تۆ لە تیرەی هەمەوەندیت، لەبەر ئەوە ئەم هاوینە نابێ بێیتەوە تا فێری مەلەکردن دەبیت، تفەنگێکی ڕاو بەخاڵت دەکرێت کە لێرە فێری ڕاوت بکەم، فێری سواریت بکەم، ئینجا ببیتە بێچووە هەمەوەند بێچووە کورد!».

***

لەوەبەر، ١٩٣١/٢/٤، بەهۆی هاوڕێی خۆشەویستمەوە مامۆستا (نوری ئەفەندی حاجی ساڵح ئاغا) گەشتێکی تری وام کرد، سەیران بوو، نزیکی بیست قوتابی لەگەڵ سەر مامۆستا (عەلی کوردی)[١]دا چووبووینە (قۆریە شکاو[٢]... بەبەرگی دیدەوانیەوە بەخۆم و تفەنگەکەم و وێنەگرەکەمەوە چوومە... بەڕەیان لە دەوری کانییەکەی قۆریەشکاودا ڕاخستبوو... بی، ڕەنگین بەهارێکی سەیر بوو؛ سەماوەر و قوڕ... مەڕ و ماڵات لە دوور دەلەوەڕان، چار... یەجگار جوان بوو:

جێ هەر قۆریە شکاوە: وێنەی خۆنەبینراوە: مەشهور و زۆر بەناوە

بڕوانی لە هەر لاوە: دەستەی کچان و لاوە: وەک چنار و لاولاوە

پاشان لەوێ نەوەستاین، چووینە (موشیرئاوا). لەوێ هەوارمان داکوتا. چاییمان دەمکرد، بەڕەمان ڕاخست، گۆرانیمان وت، دەستمان کرد بەقسەی خۆش ... ئینجا چووینە ڕاو. پاشان دەستمان کرد بەنیشاننانەوە و دەمانچە تەقاندن .... ئینجا بەگردبوونەوە و گوێگرتن لە گۆرانی قەتار و نیوەشەوی لادێییەکان. دوایی یاری سێ باز و کەوشەک، بوخچە بەگەردانی، ڕاکردنی ..... ئیتر (شێخ سەلامی بوێژ)[٣] هات، ئەویش گەلێ خۆشخوانی خۆی بۆ خوێندینەوە، پاشان نان خورا، بەڵام چەند بەخۆشییەوە دەمانخوارد، پەردە پڵاوی تێدابوو، کە هەر کوردە دەیزانێت.

(١) عەلی کوردی: عەلیەفەنی: کاکە عەلی؛ دەربارەی ئەم مامۆستا بەڕێزە زانیاری کەمە، ئەوەی هەیە: لە سەردەمی عوسمانیدا ئەفسەری سوپا بووە، نازانین روتبەی چی بووە، برادەری نوری سەعید بووە، هاتۆتە سلێمانی بەمامۆستایی، لە زۆربەی قوتابخانەکانی ئەوسادا مامۆستایی کردووە، ڕووخۆش و قسە نەستەق، چووبووە دڵی هەموانەوە، لە ناوەڕاستی پەنجاکاندا بەبەهەشت شادبوو، دەڵێن بەئەسڵ تورک بووە.

(٢) بەڕای مامۆستا جەمال بابان: دەکەوێتە شوێنی گەڕەکی مامۆستایانی ئێستا، ئەوسا قۆریە شکاو ئاوی هەبوو، یا بەهاران ئاوی تیا دەژیایەوە، سەیرانکەر بۆی دەچوو بەڵام دار و درەختی نەبوو... ناوەکەشی دەبێ لەوەوە هاتبێ کە قۆری سەیرانکەری لێ شکاوە. (بڕوانە: جەمال بابان، سلێمانی شارە گەشاوەکەم، بەشی دوو، دەزگای ڕۆشنبیری بڵاوکردنەوەی کوردی بەغدا، ١٩٩٨ ل: ٢٦٢).

(٣) سەلام: (١٨٩٢ – ١٩٥٩/٣/٣) شێخ سەلامی شێخ ئەحمەدی عازەبانی، شاعیر و کەسایەتی سیاسی و کۆمەڵایەتی ناسراو، باوکی ناهیدە شێخ سەلامە، تێکۆشەر و کەسایەتی ناو بزاڤی ڕزگاری نەتەوەیی و جوولانەوەی ئافرەتانی کوردستان.

ئیتر لە پاش کەیفێکی زۆر و تەواو، باران بارین کۆچمان کردەوە ناو شار، لە ڕێ وێنەیەکی قوتابییەکانم بەمەڕ و بزنی شوانێکەوە لەناو ئەو دەشتە سەوزەدا، لە گەڕەکی کانی ئاسکان، گرت: